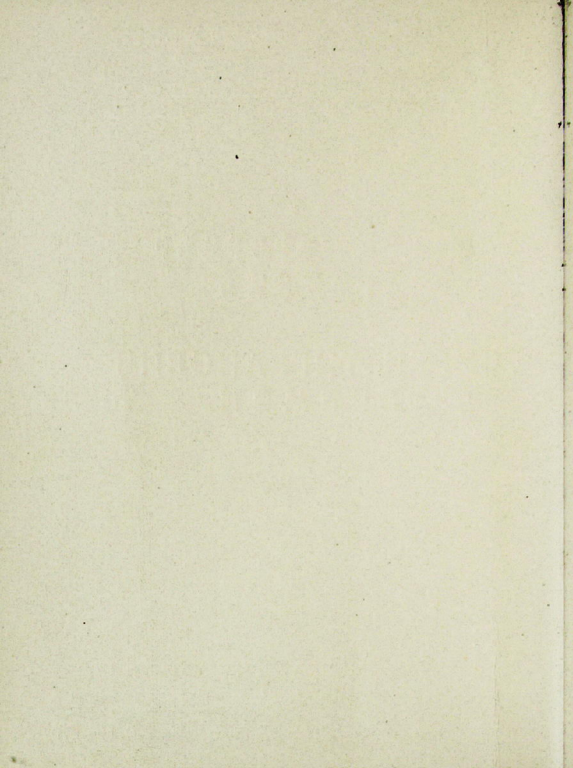

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՀ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԿԱԴԵՄԻԱ
ՀՈՒՆԴԱՄԵՆՏԱԿ ԴԻՏԱԿԱՆ ԴՐԱԴԱՐԱՆ

АКАДЕМИЯ НАУК АРМЯНСКОЙ ССР
ФУНДАМЕНТАЛЬНАЯ НАУЧНАЯ БИБЛИОТЕКА

ՍՈՒՐԵՆ ՏԻԳՐԱՆԻ
ԵՐԵՄՅԱՆ

СУРЕН ТИГРАНОВИЧ
ЕРЕМЯН

АКАДЕМИЯ НАУК АРМЯНСКОЙ ССР
ФУНДАМЕНТАЛЬНАЯ НАУЧНАЯ БИБЛИОТЕКА
МАТЕРИАЛЫ К БИОБИБЛИОГРАФИИ УЧЕНЫХ
АРМЯНСКОЙ ССР

№ 33

СУРЕН ТИГРАНОВИЧ ЕРЕМЯН

*Вступительная статья Г. Х. САРКИСЯНА и В. Б. БАРХУДАРЯНА
Библиография составлена Р. А. БАБАДЖАНЫН и
Ж. О. СОГОМОНЯН*

ИЗДАТЕЛЬСТВО АН АРМЯНСКОЙ ССР
ЕРЕВАН

1984

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՀ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԿԱԴԵՄԻԱ

ՖՈՒՆԴԱՄԵՆՏԱԼ ԳԻՏԱԿԱՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ

ՆՅՈՒԹԵՐ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՀ ԳԻՏՆԱԿԱՆՆԵՐԻ
ԿԵՆՍԱԽԱՏԵՆԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ

№ 33

Ս Ո Ւ Ր Ե Ն Տ Ի Գ Ր Ա Ն Ի Ե Ր Ե Մ Յ Ա Ն

Ներածականը Գ. Խ. ՍԱՐԴՍՅԱՆԻ և Վ. Բ. ԲԱՐՆՈՒԴԱՐՅԱՆԻ
Մատենագիտությունը կազմել են
Ռ. Ա. ԲԱՐԱՋԱՆՅԱՆԸ և Ժ. Հ. ՍՈՂՈՄՈՆՅԱՆԸ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՀ ԳԱ ՀՐԱՏԱՐԱԿԱԶՈՒԹՅՈՒՆ
ԵՐԵՎԱՆ 1984

Տպագրվում է Հայկական ՍՍՀ ԳԱ ֆունդամենտալ գիտական
գրադարանի գիտական խորհրդի որոշմամբ

Խ Մ Բ ա գ ր ա կ ա ն Կ ո լ լ Ե գ ի ա

Ս. Հ. ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ (նախագահ), Կ. Ա. ԱՐԳԱՐՅԱՆ,
Գ. Բ. ՂԱՐԻԲԶԱՆՅԱՆ, Վ. Ս. ՆԱԼԲԱՆԴՅԱՆ

Պատասխանատու խմբագիր՝ Գ. Խ. ՍԱՐԳՍՅԱՆ

*Печатается по решению ученого совета
фундаментальной научной библиотеки
АН Армянской ССР*

Редакционная коллегия

*С. А. ВАРДАНЯН (председатель), К. А. АБГАРЯН,
Г. Б. ГАРИБДЖАНЯН, В. С. НАЛБАНДЯН*

Ответственный редактор: Г. Х. САРКИСЯН

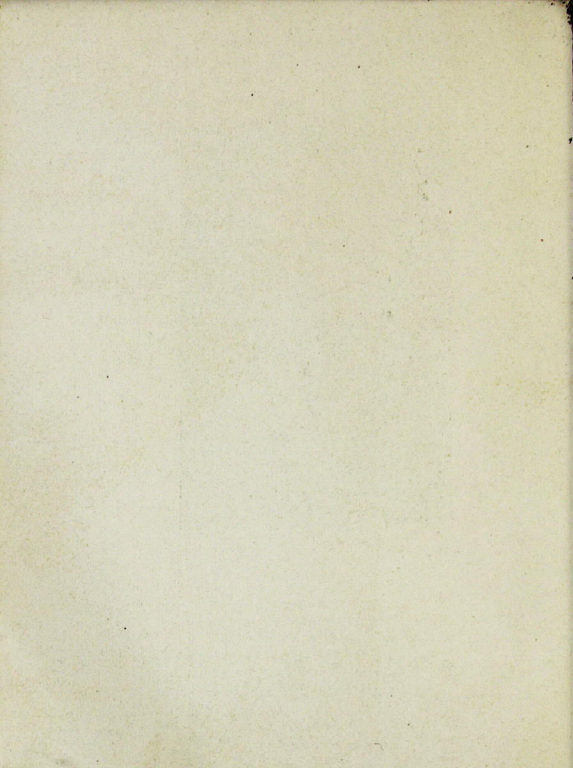
4503010000

Ե ————— 90—84

703 (02)—84

©Հայկական ՍՍՀ ԳԱ հրատարակչություն, 1984

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՀ ԴԱ ԱԿԱԳԵՄԻԿՈՍ ՍՈՒՐԵՆ ՏԻԳՐԱՆԻ ԵՐԵՄՅԱՆԻ ԿՅԱՆՔԻ
ԵՎ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՏԱՐԵԹՎԵՐԸ

Սուրեն Տիգրանի երեմյանը ծնվել է 1908 թ. ապրիլի 10-ին Թբիլիսիում:

1928 թ. ավարտել է ռուսական միջնակարգ դպրոց Թբիլիսիում:

1931 թ. ավարտել է երևանի պետական համալսարանի պատմագրական ֆակուլտետը:

1932—1935 թթ. ՍՍՀՄ ԴԱ անդրկովկասյան մասնաճյուղի կովկասագիտության (հետազոտմ.՝ ՍՍՀՄ ԴԱ վրացական մասնաճյուղի լեզվի, պատմության և նյութական մշակույթի) ինստիտուտի ասպիրանտ:

1935—1938 թթ. ՍՍՀՄ ԴԱ արևելագիտության ինստիտուտի դոկտորանտ:

1936 թ. շնորհվել է պատմական գիտությունների թեկնածուի գիտական աստիճան:

1936—1941 թթ. ՍՍՀՄ ԴԱ արևելագիտության ինստիտուտի ավագ գիտական աշխատող (լենինգրադ):

1941 թ. ՍՍՀՄ ԴԱ հայկական մասնաճյուղի պատմության և նյութական կուլտուրայի ինստիտուտի գիտ. քարտուղար:

1941—1942 թթ. նույն ինստիտուտի դիրեկտորի ժամանակավոր պաշտոնակատար:

1941—1956 թթ. կարգացել է հայ ժողովրդի պատմության, Հայաստանի պատմական աշխարհագրության, ինչպես նաև Վրաստանի և Ադրբեյջանի պատմության դասընթացներ երևանի պետական համալսարանում, և. Արուստյանի անվ. հայկական մանկավարժական, Վ. Բրյուսովի անվ. ռուսական մանկավարժական ինստիտուտներում, Մարքսիզմ-լենինիզմի երեկոյան համալսարանում:

1942 թ.— առ այսօր աշխատում է Հայկական ՍՍՀ ԴԱ պատմության ինստիտուտում (1942—1945 թթ.՝ ավագ գիտաշխատող, 1945—1964 թթ.՝ Հայաստանի հին և միջնադարյան պատմության սեկտորի վարիչ,

- 1964—1971 թթ.՝ միջնադարյան պատմության սեկտորի վարիչ,
1971 թ. առ այսօր՝ հին պատմության սեկտորի, իսկ 1972 թ.՝ բաժնի
վարիչ, 1953—1959 թթ.՝ ինստիտուտի դիրեկտոր):
- 1945 թ. ընդունվել է ՍՄԿԿ՝ անդամ:
- մասնակցել է Հայկական ՍՍՀ հանրապետական դրոշի նախագիծը մշա-
կող հանձնաժողովի աշխատանքին:
- 1947 թ.—առ այսօր՝ Հայկական աշխարհագրական ընկերության նախագա-
հության անդամ և նույն ընկերության պատմական աշխարհագրության
սեկտորի վարիչ:
- 1951 թ. պարգևատրվել է «Պատվո նշան» շքանշանով:
- 1952 թ. խաղաղության կողմնակիցների IV Համամիութենական կոնֆերան-
սի պատգամավոր Մոսկվայում:
- 1953 թ. Հայաստանի կոմկուսի XVII համագումարի պատգամավոր:
- շնորհվել է պատմական գիտությունների դոկտորի դիտական աստիճան:
- ընտրվել է Հայկական ՍՍՀ ԳԱ թղթակից-անդամ:
- 1954 թ. մասնակցել է արեւելագետների XXIII միջազգային կոնգրեսին
Քեմբրիջում (Անգլիա):
- 1955 թ. պարգևատրվել է Աշխատանքային կարմիր դրոշի շքանշանով:
- շնորհվել է պրոֆեսորի գիտական կոչում:
- ընտրվել է Վրաստանի պատմաբանների, ազգագրագետների, բանա-
սերների կամավոր ընկերության անդամ:
- 1960 թ. մասնակցել է արեւելագետների XXV միջազգային կոնգրեսին Մոսկ-
վայում:
- նշանակվել է ՍՍՀՄ բարձրագույն ատեստացիոն հանձնաժողովի էքս-
պերտ խմբի անդամ:
- 1961 թ. հաստատվել է «ՍՍՀՄ պատմություն՝ հնագույն ժամանակներից
մինչև մեր օրերը» բազմահատորյակի գլխավոր խմբագրության անդամ:
- շնորհվել է Հայկական ՍՍՀ գիտության վաստակավոր դրոշի կոչում:
- 1961—1966 թթ. մասնակցել է «Советская историческая энциклопедия»-ի
աշխատանքներին:
- 1962 թ.—առ այսօր «Հայ ժողովրդի պատմություն» բազմահատորյակի
գլխավոր խմբագրության անդամ:
- 1963 թ. ընտրվել է Հայկական ՍՍՀ ԳԱ ակադեմիկոս:

- 1964 թ. մասնակցել է անտիկ աշխարհի պրոբլեմների ուսումնասիրությանը նվիրված միջազգային կոնֆերանսին Լենինգրադում:
- մասնակցել է մարդաբանական և ազգագրական գիտությունների միջազգային կոնգրեսին Մոսկվայում:
- 1964—1972 թթ. ՍՍՀՄ աշխարհագրական ընկերության գիտական խորհրդի անդամ:
- 1965 թ. մասնակցել է գիտության և բնագիտության պատմության միջազգային կոնգրեսին (Վարշավա-Կրակով):
- 1965—1968 թթ. Հայկական ՍՍՀ ԳԱ հասարակական գիտությունների բաժանմունքի ակադեմիկոս-բարաուղար և ՀՍՍՀ ԳԱ նախագահության անդամ:
- 1966 թ.— առաջին «Вестник древней истории» հանդեսի խմբագրական կոլեգիայի անդամ:
- 1966 թ. մասնակցել է բյուզանդագետների XIII միջազգային կոնգրեսին Օրոֆորդում (Անգլիա):
- 1968 թ. պարգևատրվել է Հայկական ՍՍՀ Գերազուն սովետի պատվոգրով՝ ծննդյան 60 և գիտական գործունեության 40-ամյակի կապակցությամբ:
- ընտրվել է «ՍՍՀՄ պատմության ատլաս» (ռուս. լեզվ.) բազմահատորյալի գլխավոր խմբագրության անդամ:
- 1970 թ. մասնակցել է տնտեսագիտության V միջազգային կոնգրեսին Լենինգրադում:
- 1972 թ. ընդունվել է ՍՍՀՄ ԳԱ՝ «Հասարակության պատմական զարգացման և սոցիալ-տնտեսական մի կացութաձևից մյուսին անցնելու օրինաչափությունները» կոմպլեքսային պրոբլեմի գծով գիտական խորհրդի կազմի մեջ:
- 1973 թ. պարգևատրվել «Большая советская энциклопедия»-ի պատվոգրով:
- պարգևատրվել է Հայկական ՍՍՀ ԳԱ «Գովեստագրով»:
- 1974 թ.— առաջին Հայկական սովետական հանրագիտարանի գլխավոր խմբագրության անդամ:
- 1976 թ. պարգևատրվել է Հայկական ՍՍՀ ԳԱ «Մեծարժան գրով»:

— մասնակցել է բյուզանդագետների XV միջազգային կոնգրեսին (Աթենք),

1978 թ. պարգևատրվել է Հոկտեմբերյան հեղափոխության շքանշանով՝ պատմագիտության ասպարեզում ունեցած վաստակի համար և ծընդդեմ յոթանասուներեքյակի առթիվ:

— մասնակցել է Հայաստանի և Վրաստանի մշակույթի պատմության սիմպոզիումին Իտալիայում (Միլան, Բերգամո, Վենետիկ):

— ընտրվել է Հայաստանի գրքասերների ընկերության նախագահ:

— ընտրվել է Ռուսաստանի Պաղեստինյան ընկերության հայկական մասնաճյուղի նախագահ:

— ընտրվել է Հայկական սովետական հանրագիտարանի պատմական քարտեզագրության գիտաճյուղային խորհրդի նախագահ:

1979 թ. մասնակցել է Ֆրանս-սովետական կոլոքվիումին՝ նվիրված Բյուզանդիայի, Հայաստանի և Վրաստանի մշակույթի պատմությանը՝ Սորբոնի Համալսարանում (Փարիզ):

1981 թ. մասնակցել է բյուզանդագետների XVI միջազգային կոնգրեսին Վիեննայում:

— ընտրվել է ՀՍՍՀ ԳԱ նախագահությանն առընթեր քարտեզագրական աշխատանքների կոորդինացման գիտական խորհրդի նախագահ:

1982 թ. մասնակցել է «Ինկվիզիցիոնալ հանձնաժողովի հոլոցենին» նվիրված սիմպոզիումին (Երևան):

ОСНОВНЫЕ ДАТЫ ЖИЗНИ И ДЕЯТЕЛЬНОСТИ
АКАДЕМИКА АН АРМЯНСКОЙ ССР
С. Т. ЕРЕМЯНА

Сурен Тигранович Еремян родился 10 апреля 1908 г. в г. Тбилиси.

1928 г. Окончил русскую среднюю школу в г. Тбилиси.

1931 г. Окончил историко-филологический факультет Ереванского гос. университета.

1932—1935 гг. Аспирант Института кавказоведения Закавказского филиала АН СССР (впоследствии—Института языка, истории и материальной культуры Грузинского филиала АН СССР).

1935—1938 гг. Докторант Института востоковедения АН СССР.

1936 г. Присуждена ученая степень кандидата исторических наук.

1938—1941 гг. Старший научный сотрудник Института востоковедения АН СССР. (Ленинград).

1941 г. Ученый секретарь Института истории и материальной культуры Армянского филиала АН СССР.

1941—1942 гг. Временный исполнитель обязанностей директора того же института.

1941—1956 гг. Читал курс истории армянского народа, исторической географии Армении, а также истории Грузии и Азербайджана в Ереванском гос. университете, Армянском педагогическом институте им. Х. Абовяна, Русском педагогическом институте им. В. Брюсова, Вечернем университете марксизма-ленинизма.

1942—н/вр. Работает в Институте истории АН Армянской ССР (в 1942—1945 гг.—старший научный сотрудник, в 1945—1946 гг.—заведующий сектором древней и средневековой истории Арме-

ишн, в 1964—1971 гг.—заведующий сектором средневековой истории, с 1971 по н/вр. заведующий сектором, а с 1972 г.—отделом древней истории, в 1953—1959 гг.—директор института), 1945 г. Принят в члены КПСС.

— Участвовал в работе комиссии по разработке проекта республиканского знамени Армянской ССР.

1947—н/вр. член Президиума Армянского географического общества и заведующий сектором исторической географии того же общества.

1951 г. Награжден орденом «Знак почета».

1952 г. Делегат IV Всесоюзной конференции сторонников мира в Москве.

1953 г. Делегат XVII съезда КП Армении.

— Присуждена ученая степень доктора исторических наук.

— Избран членом-корреспондентом АН Армянской ССР.

1954 г. Участник XXIII Международного конгресса востоковедов в Кембридже (Англия).

1955 г. Награжден орденом Трудового Красного Знамени.

— Утвержден в ученом звании профессора.

— Избран членом Добровольного общества историков, этнографов и фольклористов Грузии.

1960 г. Участник XXV Международного конгресса востоковедов (Москва).

— Назначен членом экспертной комиссии (исторические науки) ВАК СССР.

1961 г. Утвержден членом главной редакции многотомного издания «История СССР с древнейших времен до наших дней».

— Присвоено звание заслуженного деятеля науки Армянской ССР.

1961—1966 гг. Принимал участие в работе «Советской исторической энциклопедии».

1962—н/вр. Член главной редакции многотомного издания «История армянского народа».

1963 г. Избран академиком АН Армянской ССР.

- 1964 г. Участник Международной конференции по изучению проблем античности в Ленинграде.
- Участник VII Международного конгресса антропологических и этнографических наук в Москве.
- 1964—1972 гг. Член ученого совета Географического общества СССР.
- 1965 г. Участник XI Международного конгресса по истории науки и естествознания (Варшава—Краков).
- 1965—1968 гг. Академик-секретарь Отделения общественных наук и член Президиума АН Армянской ССР.
- 1966 г. Участник XIII Международного конгресса византистов в Оксфорде (Англия).
- 1966—н/вр. Член редколлегии журнала «Вестник древней истории».
- 1968 г. Награжден Почетной грамотой Верховного Совета Армянской ССР в связи с 60-летием со дня рождения и 40-летием научной деятельности.
- Избран членом главной редакции многотомного «Атласа истории СССР».
- 1970 г. Участник V Международного конгресса экономической истории в Ленинграде.
- 1972 г. Введен в состав Научного совета АН СССР по комплексной проблеме «Закономерности исторического развития общества и перехода от одной социально-экономической формации к другой».
- 1973 г. Награжден «Почетной грамотой БСЭ» в связи с 50-летием со дня основания издательства «Советская энциклопедия».
- Награжден грамотой АН Армянской ССР «Говестагир».
- 1974 г.—н/вр. Член главной редакции Армянской советской энциклопедии.
- 1976 г. Награжден грамотой АН Армянской ССР «Мецарман гир».
- Участник XV Международного конгресса византистов (Афины).

- 1978 г. Награжден орденом Октябрьской революции за заслуги в области исторической науки и в связи с 70-летием со дня рождения.
- Участник симпозиума по истории культуры Армении и Грузии в Италии (Милан, Бергамо, Венеция).
 - Избран председателем Общества книголюбов Армении.
 - Избран председателем Армянского филиала Российского Палестинского Общества.
 - Избран председателем научно-отраслевого совета по исторической картографии Армянской советской энциклопедии.
- 1979 г. Участник франко-советского коллоквиума по истории культуры Византии, Армении и Грузии в университете Сорбонны (Париж).
- 1981 г. Участник XVI Международного конгресса византистов в Вене.
- Избран председателем Научного совета по координации картографических работ при Президиуме АН Армянской ССР.
- 1982 г. Участник симпозиума комиссии ИНКВА по голоцену в Ереване.

ԿՅԱՆՔԻ, ԳԻՏԱԿԱՆ, ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԱԿԱՆ,
ԳԻՏԱԿԱԶՄԱԿԵՐՊԱԿԱՆ ԵՎ ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ
ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱՌՈՏ ԱԿՆԱՐԿ

Հայկական ՍՍՀ դիտությունների ակադեմիայի ակադեմիկոս, գիտության վաստակավոր գործիչ, պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր Սուրեն Տիգրանի Երեմյանը ծնվել է 1908 թ. ապրիլի 10-ին Թբիլիսիում, բանվորի ընտանիքում։ Տակավին տեղի ուսական դպրոցի վերջին դասարաններում դրսևորվեցին պատանի Երեմյանի պատմության և աշխարհագրության նկատմամբ ունեցած հակումները։

1928 թ. Ս. Երեմյանը ընդունվում է Երևանի պետական համալսարանի պատմագրական ֆակուլտետը։ Ուսանողական տարիներին ակադեմիկոս Հ. Մանանդյանի ղեկավարությամբ նա գրում է առաջին գիտական աշխատանքը՝ Սոդրկովկասի առևտրական ուղիների մասին IV դարում՝ ըստ հռոմեական ճանապարհացույց «Պեվտինգերյան քարտեզի»։ 1931 թ. նա մասնակցում է հին Վաղարշապատի պեղումներին։

Համալսարանն ավարտելուց հետո Ս. Երեմյանը 1932 թ. ընդունվում է ՍՍՀՄ ԳԱ անդրկովկասյան մասնաճյուղի կովկասագիտական ինստիտուտի ասպիրանտուրան։ Գիտական ղեկավար է նշանակվում ակադեմիկոս Ն. Մառը։ 1935 թ. երիտասարդ մասնագետի կյանքում նոր շրջան է սկսվում։ Կովկասագիտության ինստիտուտի գիտաշխատող Ս. Երեմյանը դործուղվում է Լենինգրադ, սովետական պատմական գիտու-

թյան խոշորագույն կենտրոններից մեկը՝ ՍՍՀՄ ԳԱ արևելագիտության ինստիտուտի Այստեղ, նույն տարում, նա հաջողությամբ պաշտպանում է «Քարթլիի (Արևելյան Վրաստանի) ֆեոդալական կազմավորումները մարդպանական շրջանում» թեմայով դիսերտացիան և ստանում պատմական գիտությունների թեկնածուի գիտական աստիճան։ Նրան հանձնարարվում է «ՍՍՀՄ պատմություն» բաղմահատորյակի համար գրել Հայաստանի և Աղվանքի ամբողջական պատմության բաժինը՝ հնագույն շրջանից մինչև XI դարը։ Դա երիտասարդ դիտաշխատողին վստահված պատասխանատու և միաժամանակ խիստ դժվարին գործ էր, քանի որ հրապարակի վրա դեռևս չկար Հայաստանի և Աղվանքի հին և միջնադարյան պատմության սիստեմատիկ մարքսիստական շարադրանքի որևէ փորձ։ Ս. Երեմյանը հաջողությամբ իրականացնում է գիտական հանձնարարությունը, դրան կից ներկայացնելով նաև Հայաստանի և Կովկասի պատմական քարտեզները։

Ս. Երեմյանի մանկավարժական գործունեության սկզբնավորումը ևս կապվում է Լենինգրադի հետ։ 1935 թ. սկսած նա հայ ժողովրդի պատմություն է ավանդում Լենինգրադի պետական համալսարանի պատմության և բանասիրության ֆակուլտետներում։

ՍՍՀՄ գիտությունների ակադեմիայի հայկական մասնաճյուղի հրավերով 1941 թ. մարտին Ս. Երեմյանը Լենինգրադից տեղափոխվում է Երևան և իր կյանքն առմիշտ կապում Հայաստանի գիտությունների ակադեմիայի, նրա պատմության ինստիտուտի հետ։ 1945 թվականին, երբ ՀՍՍՀ ԳԱ պատմության ինստիտուտում կազմակերպվում են առանձին բաժիններ, նա դառնում է հին և միջին դարերի (1964 թվակա-

նից՝ միշին դարերի, իսկ 1971 թվականից՝ հին դարերի) պատմության բաժնի մարիչը:

Ս. Երեմյանը 1953 թ. Մոսկվայում պաշտպանում է դոկտորական դիսերտացիա՝ «Հին Հայաստանի ստրկատիրական հասարակարգը» թեմայով: Նույն տարում նա ընտրվում է ՀՍՍՀ ԳԱ թղթակից-անդամ և նշանակվում Պատմության ինստիտուտի դիրեկտոր (1953—1959 թթ.): 1963 թ. Ս. Երեմյանը ընտրվում է Հայաստանի գիտությունների ակադեմիայի ակադեմիկոս, 1965—1968 թթ. վարում ՀՍՍՀ ԳԱ հասարակական գիտությունների բաժանմունքի ակադեմիկոս-քարտուղարի պաշտոնը: Խորապես գիտակցելով հին և ժամանակակից արևելյան ու եվրոպական լեզուների նշանակությունը հայագիտության և, մասնավորապես, հայոց պատմության ուսումնասիրության համար, նա գիտակաղմակերպական պաշտոններ վարելիս, և առհասարակ, մեծ ջանքեր է թափում այդ լեզուներին տիրապետող երիտասարդ մասնագետներ պատրաստելու ուղղությամբ: Այժմ հունարեն, ասորերեն, արաբերեն, պարսկերեն, թուրքերեն և այլ լեզուներին հիմնավորապես տիրապետող և սովետահայ պատմագրության մեջ առաջատար դեր կատարող մասնագետների մեծ մասը Ս. Երեմյանի հետեւողական աշխատանքի շնորհիվ պատրաստված կադրերն են:

Հայաստան տեղափոխվելուց հետո էլ Ս. Երեմյանը շարունակեց մանկավարժական աշխատանքը: Նա հայ և վրաց ժողովուրդների պատմություն և պատմական աշխարհագրություն էր դասավանդում Երևանի պետական համալսարանի, Խ. Աբովյանի անվան հայկական մանկավարժական, Վ. Բրյուսովի անվան ռուսական մանկավարժական ինստիտուտների տարբեր ֆակուլտետներում, Մարքսիզմ-լենինիզմի երեկոյան համալսարանում: Խոշոր են Ա. Երեմյանի ծառա-

յությունները հատկապես երիտասարդ գիտական կադրեր պատրաստելու գործում: Բավական է նշել, որ նա ղեկավարել և աճեցրել է երկու տասնյակից ավելի ասպիրանտներ ու նույն-քան էլ դիսերտանտներ:

Ս. Երեմյանը ակտիվորեն մասնակցում է հանրապետու-թյան հասարակական-քաղաքական կյանքին: Նա որպես պատգամավոր մասնակցել է Հայաստանի կոմունիստական կուսակցության XVII համագումարի աշխատանքներին: Որպես տերմինաբանական կոմիտեի, բաղմաթիվ գիտական խոր-հուրդների անդամ, Հայաստանի դրժասերների ընկերության նախագահ, Ռուսաստանի Պաղեստինյան ընկերության հայ-կական մասնաճյուղի նախագահ, իր գործուն մասնակցությունն է բերում հանրապետության հասարակական և մտավոր կյան-քին:

Կուսակցությունը և կառավարությունը բարձր են գնահա-տել Ս. Երեմյանի ծառայությունները: Պատմական գիտության ասպարեզում բեղմնավոր գործունեության համար նա պար-գևատրվել է Հոկտեմբերյան հեղափոխության, Աշխատան-քային կարմիր դրոշի, «Պատվո նշան» շքանշաններով և մի շարք մեդալներով:

Հայագիտական փայլուն կրթությունը, հին ու նոր վրացե-րենի հիմնավոր իմացությունը, կովկասագիտական խոր գիտե-լիքներն այն ամուր հիմքը հանդիսացան, որը հնարավորու-թյուն տվեց Ս. Երեմյանին ծանրակշիռ ներդրում կատարել սովետահայ պատմագրության, հին ու միջին դարերի պատմու-թյան պրոբլեմների գիտական մշակման գործում:

Լայն և ընդգրկուն են Ս. Երեմյանի գիտական հե-տաքրքրությունների շրջանակները: Նրան հավասարապես զբաղեցնում են հայ ժողովրդի կազմավորումից մինչև ուշ

միջնադար հասնող ժամանակաշրջանի սոցիալ-տնտեսական և քաղաքական պատմության, հայ-վրացական, հայ-բյուզանդական հարաբերությունների, կովկասագիտության, Հայաստանի և Կովկասի պատմական աշխարհագրության ու քարտեզագրության խնդիրները:

Իր գիտական գործունեության ընթացքում Ս. Նրեմյանը ավելի քան երեք տասնամյակ հետազոտում և իր հետաքրքրությունների կենտրոնում է պահում հայ ժողովրդի ծագման ու կազմավորման բարդ խնդիրը: Հենվելով հայագիտության նվաճումների վրա, նա գիտականորեն հիմնավորված տեսակետ դարգացրեց հայ ժողովրդի կազմի մեջ որպես նրա բաղադրիչ մասեր մտած գլխավոր էթնիկական՝ տեղական ու եկվոր տարրերի, աշխարհագրական տարածվածության և միավորման վերաբերյալ: Նա առաջ քաշեց և հիմնավորեց այդ պրոցեսի շրջափուլերի տեսությունը, փուլեր, որոնք հետևողականորեն կապվում էին Հայկական լեռնաշխարհի շրջանների՝ Հայաստանի, Արմե-Շուպրիսի, Վանա լճի ավազանի և, վերջապես, Արարատյան դաշտի հետ: Ս. Նրեմյանի հետազոտությունները գալիս են ճշտելու և ըստ ամենայնի արժեքավորելու այն ցեղերի ու ցեղային միությունների տեղն ու դերը, որոնց միավորումը հանգեցրեց Հայկական լեռնաշխարհում առաջին ժողովրդի՝ հայ ժողովրդի առաջացմանը: Նա ապացուցեց, որ հայերը Հայկական լեռնաշխարհի տեղաբնիկ (ավտոխտոն) ժողովուրդ են:

Ս. Նրեմյանի վաստակը մեծ է նաև հին Հայաստանի հասարակական կարգի, նրա բնույթը հետազոտելու ասպարեզում: Տակավին 1930-ական թթ. վերջերին Ս. Նրեմյանը, հենվելով հայ պատմագրության նվաճումների վրա, այդ շրջանում հին

արեւելյան հասարակությունների ստրկատիրական բնույթի մասին սովետական պատմագրութեան մեջ տիրապետող դարձած տեսութեան վրա, նոր տեսակետ մշակեց հին Հայաստանի հասարակարգի մասին: Նա նախաֆեոդալական Հայաստանի գյուղատնտեսութեան, արհեստների, առևտրի, առևտրական ուղիների և այլ հարցերի համակողմանի լուսարանման հիման վրա ներկայացրեց հին Հայաստանի տնտեսութեան ամբողջական պատկերը: Ս. Երեմյանը բացահայտեց մասնավորապես արեւելյան ստրկատիրական հասարակարգերին հատուկ և նախաֆեոդալական Հայաստանում մեծ կշիռ ունեցած գյուղական համայնքի էությունը, ցույց տվեց, որ Հայաստանում բավական լայն տարածում դտած դաստակերտներն ու ագարակները սեփականատիրական տնտեսություններ են եղել, ուր լայնորեն կիրառվել է ստրուկի աշխատանքը: Նա ըստ սմենայնի անդրադարձավ Հայաստանի պետական կառուցվածքի հարցերին. այստեղ նույնպես արտահայտվել է հին Հայաստանի ստրկատիրական բնույթը: Հասկապես ժՀին Հայաստանի ստրկատիրական հասարակարգը՝ դոկտորական դիսերտացիայում և մյուս աշխատություններում Ս. Երեմյանն ավելի խորացրեց ու հիմնավորեց իր նոր տեսությունը: Դրանով նա որոշակի ու հիմնավոր կերպով սահմանազատեց հին Հայաստանի հասարակարգը միջնադարյան, ֆեոդալական հասարակարգից:

Այսպիսով, սովետական պատմագրութեան մեջ առաջին անգամ ակադեմիկոս Ս. Երեմյանը խիզախեց դուրս գալ նախնադարյան համայնական կարգերից ուղղակի ֆեոդալական հասարակարգին անցնելու հայ պատմագրութեան մեջ արմատացած ուղուց և հին արեւելյան ու հելլենիստական երկրների պատ-

մության ընդհանուր հետնախորքի վրա գիտականորեն հիմնա-
վորեց հին Հայաստանի հասարակարգի ստրկատիրական
բնույթը:

Այս սկզբունքորեն կարևոր պրոբլեմի բնական շարունա-
կությունը հանդիսացան Հայաստանում ֆեոդալիզմի ծաղման
խնդրին նվիրված Ս. Երեմյանի ուսումնասիրությունները:
Հայ պատմագրության մեջ ֆեոդալական հարաբերությունների
ձևավորման հարցը տեականորեն հարուցել է տարակարծու-
թյուններ ու վեճեր: Ակադեմիկոս Ս. Երեմյանը ֆեոդալիզմի
առաջացումը կապեց ստրկատիրական հասարակարգի ձգնա-
ժամի հետ և ցույց տվեց, որ մեր թվականության III-IV դդ.
Հայաստանում ֆեոդալական արտադրանքային վերջնական
հաղթանակ էր տարել: Նա շեշտում է նաև այն հանգամանքը,
որ ստրկատիրության ընդերքում, մ. թ. առաջին դարերից
սկսած, հայ հասարակության զարգացումն ընթացել է ֆեոդա-
լական տարրերի աստիճանական հանդես գալով և աճով: Խոսե-
լով երկրի ֆեոդալականացման պրոցեսի մասին, նա միաժա-
մանակ նշում է, որ Հայաստանի ժայռամասսային նահանգնե-
րում, որտեղ ստրկութունը թույլ էր արտահայտված, նախնա-
դարյան-համայնական հասարակարգը և շահագործման նա-
հապետական ձևերն ուղղակիորեն փոխարինվում են վաղ ֆեո-
դալական ձևերով: «Հասարակության զարգացումը, գրում է
Ս. Երեմյանը,—այստեղ ընթացել է ուղիղ ճանապարհով՝
նախնախարյան համայնական հասարակարգից դեպի ֆեոդա-
լիզմը»:

Հայ ժողովրդի միջնադարյան շրջանի կարևոր, առանցքա-
յին պրոբլեմներից է ֆեոդալիզմի դարաշրջանի պատմության
պարբերացումը:

Հայ բուրժուական պատմագրությանը ֆեոդալիզմը դիտել է ոչ թե որպես արտադրության որոշակի եղանակ, այլ քաղաքական-իրավական կազմակերպության, որոշակի ձև։ Մեթոդոլոգիական նման սխալ դիրքերից մոտենալով, բնականաբար, նրան չի հաջողվել նաև գիտական մեկնությունը տալ սույն պրոբլեմին։

1940-ական թթ. սովետահայ պատմագրության մեջ ակտիվ բանավեճ սկսվեց Հայաստանի ֆեոդալիզմի դարաշրջանի պատմության պարբերացման հարցի շուրջը։ Հանրապետական և միութենական գիտական ամսագրերում տպագրվեցին իրարամերժ բազմաթիվ հոդվածներ։ Ս. Երեմյանը 1951 թ. «Вопросы истории» կենտրոնական ամսագրում հրատարակեց «Հայաստանի ֆեոդալիզմի դարաշրջանի պատմության պարբերացման փորձ» համեմատ խորագիրը կրող հոդվածը։ Դա հեղինակի երկարամյա աշխատանքի արդյունքների հանրագումարն էր՝ շարադրված ամփոփ և ընդհանրացված ձևով։ Գիտական լուրջ հետաքրքրություն ներկայացնող այս հոդվածում Հայաստանում ֆեոդալական հասարակարգի սկզբնավորումը դիտվում է III—IV դարերից և հասցվում է մինչև XIX դարը։ Ս. Երեմյանի մշակած պարբերացման համաձայն Հայաստանում ևս ֆեոդալական հասարակությունը անցել է երեք հիմնական պատմափուլ՝ վաղ ֆեոդալիզմը, որն ընդգրկում է IV—IX դդ., զարգացած ֆեոդալիզմը՝ IX—XIV դդ. և ֆեոդալիզմի վայրէջքի կամ, հեղինակի խոսքով ասած, ֆեոդալիզմի քայքայման ժամանակաշրջանը՝ XIV—XVIII դդ.։ Հեղինակը միջնադարյան Հայաստանի ֆեոդալիզմի ընդհանուր պատմությանը հատուկ երեք հիմնական դարաշրջաններն իրենց հերթին բաժանում է

առանձին ենթափուլերի և տալիս դրանց բնորոշ կողմերն ու առանձնահատկությունները: Այսպես օրինակ, Հայաստանում ֆեոդալիզմի վայրէջքի ու անկման պրոցեսը նա իրավամբ պայմանավորում է արտաքին ուժերի տիրապետության հետևանքով կասարվող այն տեղաշարժերով, երբ զարգացած ֆեոդալական հարաբերությունները փոխախինվում են քոչվորական կիսանահապետական ֆեոդալական հարաբերություններով: Ֆեոդալիզմի դարաշրջանի պատմության պարբերացման Ս. Երեմյանի մշակած ուրվագիծն ընդունվեց ու ճանաչում գտավ: Ավելին, միջնադարյան Հայաստանի սոցիալ-տնտեսական ու քաղաքական պատմության առանձին հարցերի հետազա մասնագիտական ուսումնասիրությունները ոչ միայն պահանջ չդրեցին վերանայելու, այլ ընդհակառակը, միայն հավաստեցին այդ պարբերացումը: Կարևոր այդ հանգամանքը վկայում է ֆեոդալիզմի դարաշրջանի ամբողջական պատմության Ս. Երեմյանի խոր ու համակողմանի ընկալման և միջնադարյան Հայաստանի ու հարևան երկրների պատմական զարգացման ներքին օրինաչափությունների բացահայտման նրա անուրանալի վաստակի մասին:

Ակադեմիկոս Ս. Երեմյանի գիտական ստեղծագործության մեջ էական տեղ է գրավում նաև հին և միջնադարյան Հայաստանի քաղաքական պատմությունը: Հայաստանի և Անդրկովկասի պատմության ընդհանուր շարադրանքի ընթացքում, ինչպես նաև առանձին հոդվածներում, քաղաքական պատմության մեծ ու փոքր բազմաթիվ հարցեր են դրվել ու լուծվել: Դրանք հիմք են հանդիսացել և դուռ բացել նոր հետազոտությունների համար, խթանել պատմագիտական միտքը: Նա

գիտական պատշաճ մակարդակով բացահայտել է վաղ հայկական շրջանի մ. թ. ա. VI դ.—մ. թ. առաջին դարերի պատմության, ինչպես և V—VI դարերում պարսկական տիրապետության տակ հայ ժողովրդի մղած ազատագրական պայքարի հարցերը, հայկական պետականության վերականգնման, Բագրատունյաց ժամանակաշրջանի քաղաքական և մշակութային պատմության բազում էջեր:

Ս. Երեմյանի պատմագիտական հետազոտությունների հատկանշական կողմը համաշխարհային պատմական պրոցեսի ըմբռնումն է: Այս առումով նա Ն. Ադոնցի և Հ. Մանանդյանի գործի և ավանդների արժանավոր հետևորդն է:

Ճանաչված պատմաբանի գիտական վաստակի մի ղգալի մասը դուրս է գալիս հայագիտության ոլորտից: Վրացերենի և վրաստանի պատմության հիմնավոր իմացությունը հնարավորություն են ընձեռել անդրադառնալու վրացագիտության ու կովկասագիտության պրոբլեմներին: Ս. Երեմյանի հատկապես միջնադարի պատմությանը վերաբերող շատ աշխատություններում հանգամանալից քննվում են հայ և վրաց ժողովուրդների տնտեսական և մասնավորապես քաղաքական կապերն ու փոխազդեցությունները, իսկ որոշակի դարաշրջաններում՝ նրանց պատմական ճակատագրի ընդհանրությունը: Առանձնապես լավ է լուսաբանված հայ-վրացական համատեղ պայքարը՝ Հայաստանը սելջուկ-թուրքերի տիրապետությունից ազատագրելու գործում: Զաքարյանների մասին գիտական հետազոտություններում («Յուրի Բոգոլյուբսկին ըստ հայկական և վրացական աղբյուրների», «Լիպարիտ ղորավարը և նրա նախորդները», «Լիպարիտ ղորավարի հաջորդները և Դանիշմանյան տոհմի ժագման խնդիրը») և ուրիշ աշխատություններում բա-

ցահայտվում են հայ-վրաց-ոռուսական, հայ-վրաց-բյուզանդական և այլ փոխհարաբերությունների բազմաթիվ հարցեր: Եթե դրանց ավելացնենք Հյուսիսային Կովկասի և Աղվանքի պատմությունը նվիրված աշխատությունները, ապա պատկանելի է դառնում Ս. Երեմյանի կովկասագիտական վաստակը, և նա իրավամբ կոնգնում է մեր ժամանակի խոշորագույն կովկասագետների կողքին: Հայաստանի և Կովկասի պատմաաշխարհագրական և քարտեզագրական ուսումնասիրությունների մեջ, որտեղ նա հանդիսանում է եզակի մասնագետ, առավել մեծ չափով է փայլատակում Երեմյան-հետազոտողի տաղանդը: Գիտության այս ճյուղին նա չի մոտենում որպես ինքնաբավ մի մասնագիտություն, այլ իբրև մի բանալու՝ բացահայտելու պատմագիտական կարևոր երևույթներ:

Ս. Երեմյանի կազմած առաջին քարտեզները հրատարակվել են դեռևս 1931 թվականին, իսկ 1948-ին նրանք տեղ գտան ՍՍՀՄ պատմության միջնակարգ դպրոցների ձեռնարկում: 1952 թ. «Հայ ժողովրդի պատմություն» դպրոցական դասագրքի հետ հրատարակվեց 7 քարտեզից բաղկացած ատլասը: Ապա տարբեր հրատարակություններում, այդ թվում և հայ ժողովրդի պատմության բազմահատորյակի տարբեր հատորներում, հրատարակվեցին բազմաթիվ քարտեզներ, որոնց ընդհանուր քանակը հասնում է ութ տասնյակի: Նրանցում ցույց է տրված հայ ժողովրդի, նրա պետական կազմավորումների զարգացման, տարածքային ու էթնիկական տեղաշարժերի ամեն մի փուլը՝ հնագույն ժամանակներից մինչև նոր շրջանը:

Ս. Երեմյանի պատմական աշխարհագրությանը նվիրված աշխատանքների մեջ առանձնահատուկ տեղ է դրավում VII դարի «Աշխարհացույցի» հետազոտությունը, որում կարճես

Թե բեկեռանում են գիտություն այս ճյուղում ունեցած նրա բացառիկ գիտելիքները: Հայ միջնադարյան գիտական մտքի մեծարժեք այդ հուշարձանը՝ VII դ. «Աշխարհացույցը» իր նշանակությամբ դուրս է գալիս հայ իրականության շրջանակներից: Ինչպե՞ս է տալիս Ս. Երեմյանը, Եվրոպայում գիտության անկման շրջանում հայկական այդ հուշարձանը պահպանել է անտիկ շրջանի աշխարհագրության լավագույն ավանդները:

Բազմավաստակ գիտնականին հաջողվեց բացահայտել կարևոր այն իրողությունը, որ «Աշխարհացույցը» տարբեր երկրների աշխարհագրական նկարագրության կամ աշխարհագրության ձեռնարկ չէ, ինչպես կարծել են ավանդաբար, այլ չպահպանված քարտեզների մի ամբողջ մատենաշարի՝ աշխարհի ատլասի բացատրագիր, որը այդպես էլ կոչվել է՝ «Աշխարհացույց»: Բացատրական այդ բնագրի միջոցով էլ Ս. Երեմյանը վերականգնում է անդարձ կորած քարտեզների ժողովածուն՝ ատլասը «Աշխարհացույց» անունով, ինչպես նաև VII դարի հայկական գլոբուսը: 1963 թ. լույս տեսած «Հայաստանը ըստ «Աշխարհացույց»-ի աշխատությունը դարձավ ոչ միայն պատմաբանների և աշխարհագրագետների, այլև ազգագրագետների, լեզվաբանների, կենդանաբանների, բուսաբանների սեղանի գիրքը:

Եթե Ս. Երեմյանը պատմության և բանասիրության ասպարեզում ունեցել է այնպիսի անվանի ուսուցիչներ, ինչպիսիք են՝ Հ. Մանանդյանը, Ն. Մառը, Վ. Մտրոպեն, Հ. Օրբելին, Ի. Զավախիշվիլին և ուրիշները, ապա պատմական աշխարհագրության ասպարեզում ինքն է առաջինը ուղի հարթել և մեղանում դարձել գիտության այդ ճյուղի հիմնադիրը: Ս. Երեմյանը մշակել է գիտական հետազոտության պատմաքարտեզագրա-

կան մեթոդը, որը լայն ճանաչում է գտել սովետական պատմաագրության մեջ: Նա մեզանում ստեղծել է պատմական աշխարհագրության և քարտեզագրության գիտական դպրոց և մեծ հաջողությամբ գլխավորում է այն: Սովետական Միության և արևասահմանյան հրատարակություններում տպագրված Ս. Երեմյանի քարտեզներն ընդհանուր ճանաչում են գտել և սովետահայ պատմական աշխարհագրությունն ու քարտեզագրությունը բարձրացրել համաշխարհային առաջավոր գիտության մակարդակի:

Վերը հիշատակված պրոբլեմներից զատ՝ Ս. Երեմյանը իր աշխատություններում արժարժեք և հետազոտել է մեծ ու փոքր րադմաթիվ ու տարաբնույթ այլ հարցեր, որոնք պատմագիտական որոշակի արժեք ունեն: Ինչպիսի խնդիրների էլ նվիրված լինեն և որքան ծավալ էլ ունենան, միևնույն է, Ս. Երեմյանի ուսումնասիրությունները աչքի են ընկնում փաստական նյութի քաղմաղանությամբ և մշտապես պարունակում են նոր ու թարմ մտքեր ու կոահումներ: Առավել ուսանելին, սակայն, այն է, որ նա պատմական երևույթները դիտում է ոչ թե անփոփոխ, քարացած վիճակում, այլ իրենց զարգացման մեջ և մշտապես հետամուտ է նրանց կրած փոփոխությունները, նրանց ապրած էվոլյուցիան բացահայտելուն:

Երեմյան-գիտնականին բնորոշ է գիտության առաջընթացի ու մասնագիտացման մեր ժամանակներում խիստ արժեքավոր մի հատկանիշ: Իրեն հետաքրքրող գիտական պրոբլեմները լուծելու համար նա հմտորեն հենվում և լայնորեն օգտագործում է պատմության օժանդակ գիտությունները, այս կամ այն իրողությունը բացահայտելու դրանց յուրատեսակ հնարավորությունները, պարունակած նյութը: Ամենևին էլ պատահական չէ,

որ Ս. Երեմյանի հեղինակությանը, խմբագրությանը, առաջա-
բանով կամ կարծիքներով ու կոնսուլտացիաներով հրապարակ-
վել են հնագիտության, ազգագրության, վիճագրության, դրա-
մագիտության, բանագիտության, ինչպես նաև հայկական
մշակույթի այլ մարզերին վերաբերող բազմաթիվ աշխատու-
թյուններ:

Ակադեմիկոս Ս. Երեմյանի ուսումնասիրությունների գե-
րակշռող մասը հրատարակվել է կոլեկտիվ, ընդհանրացնող
աշխատություններում: ՍՍՀՄ ժողովուրդների պատմության
բազմահատորյակներում նա հանդես է եկել ոչ միայն որպես
հին և միջնադարյան Հայաստանի, այլև հարևան ժողովուրդ-
ների պատմության հեղինակ: Սովետահայ պատմագիտության
նվաճումներն ընդհանրացնող «Հայ ժողովրդի պատմության»
ակադեմիական հրատարակության ութհատորյակի առաջին և
երկրորդ հատորների պատասխանատու խմբագիրը և հիմնա-
կան հեղինակներից է Ս. Երեմյանը: Նա գործուն մասնակցու-
թյուն է ունենում սովետական հանրագիտարանների և հատկա-
պես «Հայկական սովետական հանրագիտարան»-ի աշխա-
տանքներին: Նա հայ ժողովրդի ամբողջական պատմության
մարքսիստական առաջին աշխատության՝ միջնակարգ դպրոցի
ձեռնարկի ստեղծողներից ու գլխավոր հեղինակներից է:

Ս. Երեմյանը ակտիվ մասնակցություն է բերում հայագի-
տական, բյուզանդագիտական, կովկասագիտական և արևելա-
գիտական համամիութենական ու միջազգային շատ գիտաժո-
ղովների, տր պատվով է ներկայացնում հայրենական պատ-
մական գիտությունը:

Ամբողջովին գիտությունը նվիրվելը, իր հետաքրքրություն-
ները, իր կյանքը միայն և միայն գիտության մեջ տեսնելու նրա
վարձագիծը դաստիարակիչ օրինակ է հանդիսանում գիտու-

թյան դռները բախող երիտասարդության և իր կրտսեր գրչա-
կիցների համար՝ Գիտության էնտուզիաստի այդ խառնվածքը
դուգակցվում է նրա անձնական հատկանիշներին՝ արտակարգ
համեստությանը, բարյացակամությանը, շրջակայտին օգնելու
մշտական պատրաստակամությանը, երիտասարդ կադրերի
նկատմամբ հոգատարությանը:

Սովետական նշանավոր պատմաբան Ս. Տ. Երեմյանի
ավելի քան կեսդարյա գիտական ընդգրկումն ու բեղուն գործու-
նեությունը և նրա անձնական հատկանիշները դառնում են այն
խոր հարգանքի հիմքը, որ նրա նկատմամբ տաժում է մեր մտա-
վորականությունը և ողջ հասարակայնությունը:

ՀՍՍՀ ԳԱ Թղթակից-անդամ
Պատմական գիտ. դոկտոր

Գ. ՍԱՐԳՍՅԱՆ
Վ. ԲԱՐԽՈՒԴԱՐՅԱՆ

КРАТКИЙ ОЧЕРК ЖИЗНИ, НАУЧНОЙ, ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ, НАУЧНО-ОРГАНИЗАЦИОН- НОЙ И ОБЩЕСТВЕННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Академик Академии наук Армянской ССР, заслуженный деятель науки, доктор исторических наук, профессор Сурен Тигранович Еремян родился 10 апреля 1908 г. в Тбилиси, в семье рабочего. Уже в последних классах местной русской школы у юного Еремяна проявились наклонности к истории и географии.

В 1928 г. С. Т. Еремян поступает на историко-филологический факультет Ереванского гос. университета. В студенческие годы под руководством академика Я. А. Манандяна он пишет свою первую научную работу о торговых путях Закавказья в IV веке по «Пейтингеровой таблице» — древнеримского дорожника-карты. В 1931 г. С. Еремян участвует в раскопках древнего Вагаршапата.

После окончания университета С. Т. Еремян поступает в аспирантуру Института кавказоведения Закавказского филиала АН СССР. Руководителем был назначен академик Н. Я. Марр.

В 1935 г. в жизни молодого ученого наступает новый период. Научный сотрудник Института кавказоведения С. Т. Еремян командировается в Ленинград — один

из крупнейших центров советской исторической науки, в Институт востоковедения АН СССР. Здесь, в том же году, он с успехом защищает диссертацию на тему «Феодалные образования Картли (Восточной Грузии) в период марзпанства», и ему присуждается ученая степень кандидата исторических наук. Еремян поручают написать раздел по истории Армении и Кавказской Албании с древнейших времен до XI века для много-томника «История СССР». Молодому ученому было доверено ответственное и чрезвычайно трудное дело, поскольку опыта систематического марксистского изложения древней и средневековой истории Армении и Кавказской Албании еще не было. С. Т. Еремян успешно выполнил научное задание, представив, к тому же, исторические карты Армении и Кавказа.

Начало педагогической деятельности С. Т. Еремяна также связано с Ленинградом. С 1935 г. он преподавал историю армянского народа на историческом и филологическом факультетах Ленинградского гос. университета.

По приглашению армянского филиала АН СССР (Армфан) в марте 1941 г. С. Т. Еремян переезжает из Ленинграда в Ереван и навсегда связывает свою жизнь с Институтом истории АН Армянской ССР. В 1945—1964 гг. он руководил Отделом древней и средневековой истории, затем—средневековой истории, а с 1971 г. по настоящее время заведует Отделом древней истории.

В 1953 году С. Т. Еремян защищает в Москве докторскую диссертацию на тему «Рабовладельческое об-

щество древней Армении». В том же году он избирается членом-корреспондентом АН Армянской ССР и назначается директором Института истории (1953—1959 гг.). В 1963 г. С. Т. Еремян избирается академиком Академии наук Армянской ССР. В 1965—1968 гг. занимает должность академика-секретаря отделения общественных наук АН Армянской ССР.

Глубоко сознавая значение древних и современных восточных и европейских языков для развития арменоведения и, в частности, для изучения истории армянского народа, Еремян приложил много труда, чтобы создать условия для подготовки молодых специалистов, владеющих этими языками.

В настоящее время большая часть специалистов, выполняющих заметную роль в советской армянской историографии и основательно владеющих греческим, сирийским, арабским, персидским, турецким и другими языками, являются кадрами, подготовленными благодаря последовательным усилиям С. Т. Еремяна.

После переезда в Армению С. Т. Еремян продолжил педагогическую деятельность и здесь. Он читал курс истории и исторической географии Армении, Грузии и Кавказской Албании на разных факультетах Ереванского гос. университета, Армянского педагогического института им. Х. Абовяна, Русского педагогического института им. В. Брюсова, в вечернем университете марксизма-ленинизма.

Велики заслуги С. Т. Еремяна особенно в деле подготовки молодых научных кадров. Достаточно отметить,

что он руководил работой более чем двух десятков аспирантов и стольких же диссертантов.

С. Т. Еремян принимает активное участие в общественно-политической жизни республики. В качестве делегата он участвовал в работе XVII съезда КП Армении. Он является членом терминологического комитета, многих научных советов, председателем общества книголюбов Армении и председателем армянского филиала Российского Палестинского общества.

Партия и правительство высоко оценили заслуги С. Т. Еремяна. За плодотворную работу в области исторической науки и подготовку молодых кадров он был награжден орденами Октябрьской Революции, Трудового Красного Знамени, «Знак Почета» и медалями.

Блестящее арменоведческое образование, основательное знание древнего и современного грузинского языка, глубокие знания по кавказоведению явились той прочной основой, которая дала возможность С. Т. Еремянну внести весомый вклад в советскую армянскую историографию, в дело научной разработки проблем древней и средневековой истории.

Круг научных интересов С. Т. Еремяна чрезвычайно широк и многосторонен. Его одинаково занимают вопросы социально-экономической и политической истории армянского народа со времен его формирования до позднего средневековья, проблемы армяно-грузинских, армяно-византийских, армяно-русских отношений, кавказоведения, исторической географии и картографии Армении и Кавказа.

С. Т. Еремян в ряде своих исследований выработал концепцию этногенеза армян. Более трех десятилетий он продолжает изучать вопрос возникновения и формирования армянского народа, привлекая материал из различных научных дисциплин. Опираясь на достижения арменоведения, он развил научно обоснованную точку зрения относительно вошедших в состав армянского народа основных местных и пришлых этнических элементов, их географического распространения и консолидации в единую народность. С. Т. Еремян выдвинул и обосновал теорию о последовательной концентрации процессов этногенеза армян вокруг четырех очагов Армянского нагорья—Хайасы, Арме-Шуприа, бассейна Ванского озера и Араратской долины. Исследования С. Т. Еремяна уточняют место и роль тех племен и племенных союзов, объединение которых привело к образованию на Армянском нагорье первого на этой территории подлинного, исторически устойчивого народа—армянского народа. Он доказал, что армяне—автохтонный народ Армянского нагорья.

Велика заслуга С. Еремяна также в области изучения общественного строя древней Армении. Еще в конце 1930-х годов, основываясь на достижениях армянской историографии и на сложившейся в тот период в советской историографии теории о рабовладельческом характере древневосточных обществ, С. Еремян развил новую точку зрения об общественном строе древней Армении. На основе всестороннего рассмотрения воп-

росов, касающихся сельского хозяйства, ремесел, торговли, торговых путей и др., он представил цельную картину экономики древней Армении. Еремян раскрыл, в частности, сущность сельской общины, типичной для восточных рабовладельческих формаций и имеющей большой вес в Армении. Он показал, что получившие в Армении широкое распространение дастакерты и агарак были частнособственническими хозяйствами, в которых широко применялся рабский труд. Ученым были подробно рассмотрены вопросы политического устройства Армении, в котором также ярко отразился рабовладельческий характер общества древней Армении. Он пришел к выводу, что общественный строй дофеодальной Армении более близок не к античным, а к древневосточным и эллинистическим рабовладельческим странам, в окружении которых и зачастую в единстве с которыми она развивалась.

Вопрос общественного строя древней Армении разработан в докторской диссертации С. Т. Еремяна «Рабовладельческое общество древней Армении», которая представлена в научном обиходе в виде большой серии опубликованных статей, а также соответствующих разделов в республиканских и союзных сводных изданиях.

Таким образом, впервые в советской историографии академик С. Т. Еремян отошел от укоренившегося мнения о непосредственном переходе армянского общества от первобытнообщинного строя к феодальному и на общем фоне истории древневосточных и эллини-

стических стран научно обосновал рабовладельческий характер древнеармянского общества.

Естественным продолжением этой принципиально важной проблемы стали исследования С. Т. Еремяна, посвященные вопросу зарождения феодализма в Армении. Вопрос формирования феодальных отношений был постоянным предметом споров и разногласий в армянской историографии. Академик С. Т. Еремян связал зарождение феодализма с кризисом рабовладельческого строя и показал, что в III—IV вв. нашей эры феодальный способ производства одержал в Армении окончательную победу. Он подчеркнул также то обстоятельство, что в недрах армянского рабовладельческого общества, начиная с первых веков нашей эры, исподволь зрели и развивались элементы феодализма. Говоря о процессе феодализации страны, ученый одновременно отметил, что в окраинных областях Армении, где рабовладение было слабо выражено, первобытнообщинный строй и патриархальные формы эксплуатации заменялись раннефеодальными формами. «Развитие общества,—пишет С. Т. Еремян,—протекало здесь прямым путем—от первобытнообщинного строя к феодализму».

Продолжением этих исследований являются труды С. Т. Еремяна, посвященные установлению научной периодизации истории армянского народа и проблема генезиса феодализма на почве Армении.

Периодизация истории эпохи феодализма является одной из стержневых проблем истории средневековой Армении. Армянская буржуазная историография рас-

сма тривала феодализм не как определенный способ производства, а как форму политико-правовой организации. Подходя к проблеме со столь неверных методологических позиций, она, естественно, не могла дать ей научного объяснения.

В 1940-х годах в советской армянской историографии началась активная дискуссия по вопросу периодизации истории эпохи феодализма в Армении.

В 1951 г. в центральном журнале «Вопросы истории» С. Т. Еремян опубликовал статью, носящую скромное название «Опыт периодизации истории Армении эпохи феодализма». В сжатой и обобщенной форме в ней подводился итог результатам многолетней работы автора. В этой статье представляющей серьезный научный интерес, рассматривается процесс зарождения и развития феодальной системы в Армении, начиная с III—IV веков до XIX столетия. Согласно периодизации, разработанной С. Т. Еремян, феодальное общество в Армении также прошло три основных исторических периода—период раннего феодализма, охватывающий IV—IX вв., период развитого феодализма—IX—XIV вв. и период упадка или, выражаясь словами автора, период разложения феодализма—XIV—XVIII вв. Эти три основных периода в истории развития феодализма в средневековой Армении С. Т. Еремян делит на отдельные фазы и показывает их характерные стороны и особенности. Так, например, процесс упадка феодализма в Армении он обуславливает деградацией, вызванной нужеземным владычеством и выразившейся в замене

развитых феодальных отношений кочевыми полупатриархальными феодальными отношениями. Разработанная С. Т. Еремянном периодизация истории феодализма была принята и нашла признание. Более того, дальнейшие исследования отдельных вопросов социально-экономической и политической истории средневековой Армении не только не потребовали пересмотра этой периодизации, но, наоборот, только подтвердили ее. Это обстоятельство свидетельствует о глубоком и всестороннем понимании С. Т. Еремянном всей истории эпохи феодализма и о его умении раскрывать внутренние закономерности исторического развития.

В научной деятельности академика С. Т. Еремяна значительное место занимает изучение политической истории древней и средневековой Армении. В ходе общего изложения истории Армении и Закавказья, как и в отдельных статьях, были поставлены и разрешены многочисленные вопросы политической истории. Они явились основой и открыли возможность для новых исследований, стимулировали историографическую мысль.

В 1 томе восьмитомной «Истории армянского народа», изданной в 1971 г. (ответственный редактор С. Т. Еремян), он дал обстоятельное изложение истории первых армянских государственных образований (VII—VI вв. до н. э.). В течение последних лет им издана серия трудов, посвященных одному из наименее документированных историками периодов истории Армении— истории II—III вв. н. э., когда страна боролась за свою

самостоятельность, будучи зажатой между великодержавным Римом и его грозным противником на Востоке—Ираном. Большое внимание ученым обращено на освободительные войны армянского народа против персидского владычества в V—VI вв., а также на восстановление армянской государственности, политической и культурной истории эпохи Багратидов.

Значительная часть научных трудов выдающегося ученого выходит за пределы арменоведения. С. Т. Еремян является блестящим знатоком истории Грузии и грузинского языка—как древнелитературного, так и современного, что дало ему возможность обратиться к проблемам грузиноведения и кавказоведения. Во многих трудах С. Т. Еремяна, относящихся особенно к истории средневековья, обстоятельно рассматриваются тесные политические связи и взаимовлияние армянского и грузинского народов, переходившие на определенных этапах в общность их исторических судеб. Особенно хорошо освещена совместная армяно-грузинская борьба за освобождение Армении от владычества турок-сельджуков. В научных исследованиях о Захаридах («Юрий Боголюбский по армянским и грузинским источникам», «Полководец Липарит и его предшественники», «Преемники полководца Липарита и вопрос происхождения рода Данишманидов») и в других работах выясняются многочисленные вопросы армяно-грузино-русских, армяно-грузино-византийских и других взаимоотношений. Если к этому добавить труды, посвященные истории Северного Кавказа и Албании

(Атванка), то заслуги С. Еремяна в области кавказоведения предстанут в весьма внушительном виде. Он по праву стоит в ряду крупнейших кавказоведов нашего времени.

С особым блеском проявился талант Еремяна в историко-географических и картографических исследованиях Армении и Кавказа, в области которых он является уникальным специалистом. К этой отрасли науки он подходит не как к некоей самодовлеющей специальности, а как к ключу объяснения важных исторических явлений.

Первые карты, составленные С. Еремянном, были опубликованы еще в 1931 г., а в 1948 г. они были изданы к пособию по истории СССР для средних школ. В 1952 г. к школьному учебнику «История армянского народа» был издан атлас, состоящий из семи карт. Затем в разных изданиях, в том числе в разных томах много-томника истории армянского народа, вышли многочисленные карты, общее количество которых доходит до восьми десятков. В них показаны этапы развития армянского народа, его политических образований, пространственных и этнических изменений с древнейших времен до нового времени.

В работах С. Т. Еремяна, посвященных исторической географии, особое место занимает исследование «Ашхарацуйца» — Армянской географии VII века, в котором как бы сконцентрированы все его исследовательские возможности и исключительные знания в этой области науки. Этот ценнейший памятник средневековой

армянской научной мысли по своему значению выходит за рамки армянской действительности. Как показал С. Т. Еремян, в период упадка, переживаемого наукой в Европе, этот армянский памятник сохранил лучшие традиции античной географии, прежде всего Клавдия Птолемея, карты которого в нем использованы. Ученый сумел проникнуть в самую суть этого уникального произведения и дать ему совершенно новое и очень перспективное толкование. Согласно этому толкованию, «Ашхарацуиц» — не просто пособие по географическому описанию земли, как это было принято считать, а объяснительный текст к серии карт, к атласу мира, в совокупности с которыми он первоначально существовал. Сами карты до нас не дошли, но С. Т. Еремян ищет пути их восстановления. Восстановление карт, охватывающих весь известный автору географии VII века мир, а также древнеармянского глобуса того же века — это одно из основных направлений сегодняшней работы С. Т. Еремяна. Вышедший в свет в 1963 г. труд «Армения по «Ашхарацуиц»-у стал настольной книгой не только историков и географов, но и этнографов, языковедов, зоологов, ботаников.

Если в области истории и филологии С. Т. Еремяну посчастливилось иметь таких великолепных учителей, как Я. А. Манандян, Н. Я. Марр, В. В. Струве, И. А. Орбели, И. А. Джавахишвили, то в области исторической географии и исторической картографии Армении и Кавказа он сам был первопроходцем и основоположником этой отрасли науки у нас. С. Т. Еремян создал

историко-картографический метод исследования, нашедший широкое признание в советской историографии. Он создал школу исторической географии и картографии и успешно возглавляет ее. Вышедшие в советских и зарубежных изданиях карты С. Т. Еремяна нашли общее признание и подняли советскую армянскую историческую географию и картографию на уровень передовой мировой науки. Многочисленные карты, составленные С. Т. Еремяном, раскрывают его совершенно уникальные, поистине феноменальные знания в этой области. Он поставил себе задачу детально зафиксировать на картах каждый шаг, каждый этап территориального развития армянского народа, армянских государств, начиная с самой глубокой древности, и в значительной мере уже выполнил ее. По завершении этого благодарного труда будет создан монументальный «Исторический атлас Армении».

Кроме вышеупомянутых проблем, С. Т. Еремян затрагивал и изучал в своих работах множество других вопросов, имеющих определенную историческую ценность. Исследования С. Еремяна, каким бы проблемам они ни были посвящены и каким бы объемом ни обладали, отличаются многообразием фактического материала и всегда содержат новые и свежие мысли и догадки. Наиболее поучительно, однако, то, что он рассматривает исторические явления не в неизменном, застывшем состоянии, а в их развитии и всегда стремится к раскрытию претерпеваемых ими изменений и эволюции. Вообще характерной чертой метода исследований

С. Т. Еремяна является учёт мирового исторического процесса. В этом отношении он достойный продолжатель традиций Н. Г. Адонца и Я. А. Манандяна.

Еремян-ученому свойственна чрезвычайно ценная в наше время научного прогресса и специализации черта. Для разрешения интересующих его научных проблем он широко использует смежные исторические науки, их специфические возможности в выяснении тех или иных явлений, содержащийся в них материал. И не случайно, что под его редакцией, при его участии, с его предисловиями вышли многочисленные труды по археологии, этнографии, эпиграфике, нумизматике, филологии, а также труды, относящиеся ко многим другим областям армянской культуры.

Преобладающая часть исследований академика С. Т. Еремяна была издана в коллективных обобщающих трудах. В многотомнике «История народов СССР» он представлен как автор истории не только древней и средневековой Армении, но и соседних народов. С. Т. Еремян является ответственным редактором и одним из основных авторов первого и второго томов академического издания восьмитомной «Истории армянского народа», обобщающей достижения армянской советской историографии. Он принимает деятельное участие в работах советских энциклопедий и особенно «Армянской советской энциклопедии». С. Еремян является одним из создателей и главным автором первого марксистского труда по истории армянского народа—пособия для средней школы.

С. Т. Еремян принимает активное участие в деятельности многих всесоюзных и международных научных сессий, конференций и конгрессов по арменоведению, византиноведению, кавказоведению и востоковедению, где он с честью представляет отечественную историческую науку. Его научная и общественная деятельность во многом способствовала подготовке и росту кадров в различных областях исторической науки.

С. Т. Еремян—скромнейший человек, самозабвенный служитель науки, добрый учитель и безгранично щедрый консультант молодого поколения ученых.

Член-корреспондент АН АрмССР
Г. Х. САРКИСЯН

Доктор исторических наук
В. Б. БАРХУДАРЯН

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ Ս. Տ. ԵՐԵՄՅԱՆԻ ԿՅԱՆՔԻ ԵՎ
ԱՇԽԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ

ЛИТЕРАТУРА О ЖИЗНИ И ТРУДАХ С. Т. ЕРЕМЯНА

Ակադեմիական Սուրեն Երեմյան: [Ժննդյան 60-ամյակի առթիվ]:—Չար-
թուր (Բեյրութ), 1968, 31 թղթաւ:

Академик Сурен Еремян: [К 60-летию со дня рождения].

Ակադեմիկոս Ս. Տ. Երեմյան: (Ժննդյան 60-ամյակի առթիվ):—Լրարեւ
հաս. գիտ. /ՀՍՍՀ ԳԱ, 1968, № 4, էջ 98—99:

Академик С. Т. Еремян: (К 60-летию со дня рождения):

Բարխուդարյան Վ. Գիտության երախտավորը: [Ս. Տ. Երեմյանի ծննդյան
70-ամյակի առթիվ]:—Լրարեւ հաս. գիտ. (ՀՍՍՀ ԳԱ, 1978, № 4, էջ 103—
109):

Бархударян В. Труженик науки: [К 70-летию со дня рождения
С. Т. Еремяна],

Բարխուդարյան Վ. Գիտության երախտավորը (Հայկական ՍՍՀ ԳԱ
ակադեմիկոս Ս. Տ. Երեմյանի ծննդյան 70-ամյակի առթիվ):—Սովետ. Հա-
յաստան, 1978, 9 ապր.:

Бархударян В. Труженик науки: (К 70-летию со дня рождения
академика АН АрмССР С. Т. Еремяна).

Դաճիկյան Է. Արգասալի կյանք:—Լենինյան ուղիով, 1984, № 2, էջ
79—86:

Даниелян Э. Плодотворная жизнь.

Դուրմաձե Մ., Բադրիձե Շ. Եղբայրական Հայաստանի նշանավոր պատ-
մարանը: [Ս. Տ. Երեմյանի ծննդյան 70-ամյակի առթիվ]:—Մացնե/Վրաց.
ՍՍՀ ԳԱ պատմ., հնագիտ., ազգագր. և արվեստի պատմ. սերիա, 1978,
№ 3, էջ 199—201: [Վրաց. լեզվ.]:

Նույնը հայերեն լեզվ.—Սովետ. Վրաստան, 1978, 8 ապր.:

Думбадзе М., Бадридзе Ш. Видный ученый братской Армении:
[К 70-летию со дня рождения С. Т. Еремяна].

Հաղաթյան Բ., Պաղամյան Վ. Պատմարանի վաստակը [Ս. Տ. Երեմյանի ծննդյան 70-ամյակի առթիվ]։—Հայրենիքի ձայն, 1978, 31 մայիսի։

Асратян М., Парсаян В. Заслуга историка: [К 70-летию со дня рождения С. Т. Еремяна].

Մխիթարյան Հ. Գիտնականն ու բնագրագիրն [Ս. Երեմյանի ծննդյան 70-ամյակի առթիվ]։—Հայ բնությանը (Վեհերիկ), 1979, № 5—6, էջ 31—32։

Мхитарян Г. Ученый и гражданин: [К 70-летию со дня рождения С. Т. Еремяна],

Մալաթյան Պ. Եղանակոր կովկասագետն ու հայագետը (Ակադեմիկոս Սուրեն Երեմյանի ծննդյան 60-ամյակի առթիվ)։—Մոզես. Հայաստան, 1968, 30 ապր.։

Мурадян П. Выдающийся кавказовед и арменовед: (К 60-летию со дня рождения академика Сурена Еремяна).

Մաղզույան Գ. Սուրեն Երեմյան [ծննդյան 70-ամյակի առթիվ]։—Պատմա-բանասիր. հանդես/ՀՍՍՀ ԳԱ, 1978, № 2, էջ 252—256։

Саркисян Г. Сурен Еремян: [К 70-летию со дня рождения].

Սվազյան Հ. Ս. Ակադեմիկոս Սուրեն Տիգրանի Երեմյան (ծննդյան 70-ամյակի առթիվ)։—Բանբեր Հայաստանի արխիվների, 1978, № 1, էջ 290—293։

Свазян Г. С. Академик Сурен Тигранович Еремян: (К 70-летию со дня рождения).

Адян О. Верность мечте. Встреча для вас: [С академиком С. Т. Еремяном в связи с 70-летием со дня рождения].—Комсомолец, 1978, 29 июня.

Галкович Б. Г. К вопросу об историко-картографическом методе исследования.—Кавказ и Византия/АН АрмССР, Ин-т востоковедения, 1980, вып. 2, с. 48—66.

Гарибджанян Г., Саркисян Г. Вся жизнь—в науке: (К 70-летию со дня рождения академика АН АрмССР С. Т. Еремяна).—Коммунист, 1978, 11 апр.

Дитмар А. Б. Рец. на кн.: Культура раннефеодальной Армении (IV—VII вв.). Ер., 1980.—Вестн. древ. истории, 1982, № 3, с. 146—148.

Еремян Сурен Тигранович.—В кн.: Милибанд С. Д. Библиогр. словарь сов. востоковедов. М., 1977, с. 200—201.

Еремян Сурен Тигранович.—Сов. ист. энцикл., 1964, т. 5, с. 500—501; БСЭ, 1972, т. 9, с. 92; Груз. сов. энцикл., 1979, т. 4, с. 181. [На груз. яз.]; Азерб. сов. энцикл., 1981, т. 5, с. 130. [На азерб. яз.]

Есаян Д. Неизвестные народы Кавказа: [Выявленные С. Т. Еремянном на основе «Армянской географии VII века»].—Комсомолец, 1964, 18 окт.

К 70-летию академика АН Армянской ССР С. Т. Еремяна. [Поздравление редколлегии и редакции «Вестника древней истории» и сектора древней истории Ин-та всеобщей истории АН СССР].—Вестн. древ. истории, 1978, № 4, с. 206.

Какосян А. Второй атлас Земли: [О древнеармянском атласе и карте мира по «Ашхарацуи»-у].—Комсомольская правда, 1965, 5 июня.

Корганов К. Урарту—Эребунни—Ереван: (Беседа с академиком АН АрмССР С. Т. Еремянном).—Коммунист, 1968, 4 февр.

[С. Т. Еремян].—В кн.: Видатни радянські історики. Київ, 1969, с. 73—74.

Саркисян Г. Видный ученый: (К 60-летию со дня рождения академика АН АрмССР С. Т. Еремяна).—Коммунист, 1968, 28 апр.

Janpoladlan J. Travel over an ancient map of the World.—Ararat (New York), 1965, vol. 6, № 1, p. 39—40.

ХРОНОЛОГИЧЕСКИЙ УКАЗАТЕЛЬ ТРУДОВ

1939

Ч. 1. Гл. 3. Средняя ступень варварства (эпоха меди и бронзы).
§ 2. Эпоха меди и бронзы на Кавказе; § 3. Эпоха меди и бронзы
в Закавказье.—В кн.: История СССР с древнейших времен до об-
разования древнерусского государства. М.; Л., 1939, ч. 1—2, с.
103—119.

Ч. 2. Гл. 1. Закавказье и Средняя Азия в составе государств
древнего Востока.—Там же, с. 163—215.

Гл. 3. Народы Средней Азии и Закавказья под властью греко-
македонских завоевателей.—Там же, с. 274—296.

Гл. 4. Варварские государства на территории СССР в борьбе
с иноземными завоевателями. § 3. Великая Армения; § 4. Подчи-
нение Армении Римом; § 5. Албания, Иберия и Колхида ко време-
ни римского завоевания.—Там же, с. 311—331.

Гл. 5. Северное Причерноморье, Закавказье, Средняя и Цен-
тральная Азия в первые века н. э. § 3. Армения—буферное госу-
дарство. Борьба Рима и Парфии из-за Армении; § 4. Аршакид-
ская Армения до возвышения Сасанидов в Иране; § 5. Колхида,
Иберия и Албания в первые века н. э.—Там же, с. 359—375.

Ч. 3. Гл. 3. Раннефеодальные государства Закавказья в Саса-
нидский период.—В кн.: История СССР с древнейших времен до

образования древнерусского государства. М.; Л., 1939, ч. 3—4, с. 101—168.

Ч. 4. Гл. 2. Закавказье в период арабского владычества.—Там же, с. 294—381.

Моисей Каланкатуйский о посольстве албанского князя Вараз-Трдата к хазарскому хакану Алп-Илитверу.—Зап. Ин-та востоковед. АН СССР, 1939, т. 7, с. 129—155.

Торговые пути Закавказья в эпоху Сасанидов. По Tabula Peutingeriana.—Вестн. древ. истории, 1939, № 1, с. 79—97.

1941

Заметки к тексту «Хроники Сумбата».—Изв. Арм. филиала АН СССР, 1941, № 9, с. 27—30.

Сюния и оборона Сасанидами кавказских проходов.—Изв. Арм. филиала АН СССР, 1941, № 7, с. 33—40.

1944

Ամիրսպասալար Զաքարիա Երկայնաբաղուկի—Եր. ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1944.—64 էջ.— (Հայաստանի դավաճանների մարտական սխրագործությունները):

Амирспасалар Захария Долгорукий.

1946

Юрий Боголюбский в армянских и грузинских источниках.—Науч. тр./Ерев. гос. ун-т, 1946, т. 23, с. 389—421.

1947

Հիպարիտ զորավարը և նրա նախորդները—Ն. Մանի անվ. կարիկների շրջան. /Երևանի պետ. համալս. 1947, № 2, էջ 103—149:

Полководец Липарит и его предки.

Հիպարիտ զորավարի հաշորդները և Դանիշմանյան տոհմի ծագման
խնդիրը.—Տեղեկագիր /ՀՍՍՀ ԳԱ. Հաս. գիտ., 1947, № 8, էջ 65—79:

Преемники полководца Липарита и вопрос происхождения
рода Данишманидов.

1948

Основные черты общественного строя Армении в эллинистиче-
скую эпоху.—Изв./АН АрмССР. Обществ. науки, 1948, № 11,
с. 33—73

1950

Армянская Советская Социалистическая Республика. Историче-
ский очерк.—БСЭ. 2-е изд., 1950, т. 3, с. 55—69. [Совместно с В.
А. Парсамяном и О. Е. Туманяном].

О рабстве и рабовладении в древней Армении.—Вестн. дрез.
истории, 1950, № 1, с. 12—26.

1951

Հայ ժողովրդի պատմություն. Կ. 1/Բ. Բ. Պիոտրովսկի, Բ. Ն. Առա-
քելյան, Ս. Տ. Երեմյան և ուրիշ.—Եր.: Հայպետհրատ, 1951.—(ՀՍՍՌ ԳԱ
պատմ. ին-տ):

Հայկական թագավորությունների կազմավորումը, էջ 37—42; Հայկա-
կան հողերի միավորումը միասնական պետության մեջ, էջ 42—47; Հա-
յաստանի հասարակական-տնտեսական կառուցվածքը ստրկատիրության
շրջանում, էջ 47—52; Հայաստանի պայքարը Ղոռի դեմ, էջ 53—62; Հա-
յաստանը I—III դարերում, էջ 62—75; Ֆեոդալական հարաբերությունների
արգասիքում Հայաստանում, էջ 76—89; Պայքար պետության կենտրոնաց-
ման և երկրի անկախության համար, էջ 89—102; Հայերի ապստամբու-
թյունները պարսից տիրապետության դեմ V դարում, էջ 103—117; Հա-
յաստանը VI դարում և VII դարի առաջին կեսին, էջ 118—126; Հայաստանի
կոլտուրան IV—VII դարերում, էջ 126—137, [Բ. Ն. Առաքելյանի և Մ. Ս.
Հաարաթյանի հետ համատեղ]; Հայ ժողովրդի պայքարը արաբական

տիրապետության դեմ, էջ 137—152; Պալքար Հայաստանի անկախության և միավորման համար, էջ 153—166; Տնտեսական կյանքն ու սոցիալական հարաբերությունները Հայաստանում IX—XI դդ., էջ 166—176; Պալքար բյուզանդական ազդեցության և սելջուկների դեմ: Հայկական թագավորությունների անկումը, էջ 184—194; Հայ և վրաց ժողովուրդների պալքարը սելջուկյան էմիրությունների դեմ: Հայերը և Կիևյան Ռուսիան, էջ 194—200; Սոցիալ-տնտեսական հարաբերությունները Հյուսիսային Հայաստանում XII—XIII դարերում, էջ 200—208; Հայկական կուլտուրան X—XIII դարերում, էջ 218—232, [Բ. Ն. Առաքելյանի և Մ. Ս. Հասրաբյանի հետ համատեղ]; Հայաստանը մոնղոլական տիրապետության ժամանակներում, էջ 233—242:

Նույնը ևս. լեզվ. История армянского народа. Ч. I/Б. Б. Пиотровский, Б. Н. Аракелян, С. Т. Еремян и др.—Ер.: Айпетрат, 1951.—(АН АрмССР. Ин-т истории).

Возникновение армянских государств, с. 29—33; Объединение армянских земель в единое государство, с. 34—37; Общественно-экономический строй Армении в рабовладельческую эпоху, с. 38—42; Борьба Армении с Римом, с. 42—50; Армения в I—III веках, с. 50—60; Развитие феодальных отношений в Армении, с. 61—71; Борьба за централизацию и независимость страны, с. 71—82; Восстания армян против персидского владычества в V веке, с. 82—94; Армения в VI веке и в начале VII столетия, с. 95—101; Культура Армении в IV—VII веках, с. 102—111 [Совместно с Б. Н. Аракеляном и М. С. Асратяном]; Борьба армянского народа против арабского владычества, с. 111—123; Борьба за независимость Армении, с. 124—135; Хозяйственная жизнь и социальные отношения в Армении в IX—XI веках, с. 136—144; Борьба с византийской агрессией и сельджуками. Падение армянских царств, с. 150—158; Борьба армянского и грузинского народов против сельджукских эмиров. Армения и Киевская Русь, с. 159—164; Социально-экономические отношения в Северной Армении в XII—XIII веках, с. 164—171; Армянская культура в X—XIII веках, с. 179—191 [Совместно с Б. Н. Аракеляном и М. С. Асратяном]; Армения во времена монгольского владычества, с. 192—199.

ԽՃԲ. Հակոբյան Բ. Խ. Հայաստանի պատմական աշխարհագրությունը
նյութերի 3 պրակով.—Եր.: 1951—1953.—(ՀՍՍՀ հեռակա մանկավարժ.
ին-տ):

Պր. 1. 1951. 189 էջ:

Պր. 2. 1952. 271 էջ:

Պր. 3. 1953. 344 էջ:

Ред.: Акопян Т. Х. Историческая география Армении: Материалы. В 3-х вып.

Народно-освободительная война армян против персов в 450—451 гг.: (К 1500-летней годовщине).—Вестн. древ. истории, 1951, № 4, с. 41—60.

Опыт периодизации истории Армении эпохи феодализма.—Вопр. истории, 1951, № 7, с. 52—73.

Проблема этногенеза армян в свете учения И. В. Сталина о языке.—Изв./АН АрмССР. Обществ. науки, 1951, № 6, с. 37—51.

1 9 5 2

Աղաղակիկոս Հ. Հ. Մանանդյանի [Մահախոսական]։—Տեղեկագիր/ՀՍՍՀ
ԳԱ. Հաս. գիտ. 1952, № 3, էջ 77—81:

Академик Я. А. Манандян: [Некролог].

ԽՃԲ. Հակոբյան Բ. Խ. Հայաստանի պատմական աշխարհագրությունը
նյութերի Պր. 2։—ՏԻՍ 1951 թ.:

Ред.: Акопян Т. Х. Историческая география Армении: Материалы. Вып. 2.—См. 1951 г.

К вопросу об этногенезе армян. Вопр. истории, 1952, № 7, с. 101—108.

Памяти Я. А. Манандяна—Вопр. истории, 1952, № 6, с. 172—174. [Без подписи].

Ред: Микаелян Г. Г. История Киликийского армянского государства.—Ер.: Изд-во АН АрмССР, 1952.—535 с.—(АН АрмССР. Ин-т истории).

1 9 5 3

Հայ ժողովրդի ծագման հարցի անթիվ:—Սովետ. Հայաստան, 1953, № 6, էջ 28—33:

К вопросу происхождения армянского народа.

Արմենական աշխատություն: Դեկտեմբեր Գոյանի «Հայ բառերի 2000 տարին» գրքի մասին:—Գրական թերթ, 1953, 16 դեկտ.:

Ценный труд. О книге Георга Гояна «2000 лет армянского театра».

Խմբ. Հակոբյան Բ. Խ. Հայաստանի պատմական աշխարհագրություն: Նյութեր: Գր. 3:—ՏԿ՝ 1951 թ.:

Ред.: Акопян Т. Х. Историческая география Армении: Материалы. Вып. 3.—См. 1951 г.

Грузия в IX—первой четверти XIII в.—В кн.: Очерки истории СССР. Период феодализма. IX—XV вв. М., 1953, ч. I, с. 538—589. [Совместно с В. Д. Дондуа и Ш. А. Месхиа].

Армения в IX—первой четверти XIII в.—Там же, с. 589—641.

Азербайджан в IX—первой четверти XIII в.—Там же, с. 641—662. [Совместно с И. П. Петрушевским].

Установление монгольского ига в Закавказье; Народы Закавказья под властью монгольского государства Хулаги́дов.—В кн.: Очерки истории СССР. Период феодализма. IX—XV вв. М., 1953, ч. 2, с. 679—700. [Совместно с А. Ю. Якубовским].

Армения до конца XV в.—Там же, с. 716—728.

Развитие городов и городской жизни в древней Армении.—Вестн. древ. истории, 1953, № 3, с. 11—31.

К вопросу об этногенезе армян.—Коммунист, 1953, 19 мая.

Низами—певец братства народов.—Коммунист, 1953, 15 дек.

Ред.: История Армении Фавстоса Бузанда/Пер. с древнеарм. и коммент. М. А. Геворгияна.—Ер.: Изд-во АН АрмССР, 1953.—238 с.—(АН АрмССР. Ин-т истории. Памятники древнеарм. литературы).

1954

Проблема падения рабовладельческого общества и зарождения феодальных отношений в древней Армении.—В кн.: Доклады советской делегации на XXIII Международном конгрессе востоковедов: Секция Ирана, Армении и Средней Азии. М., 1954, с. 111—121.

Текст парал. на англ. яз.: The problem of the decline of slavery society and of the rise of feudal relations in ancient Armenia, p. 122—132.

Рец.: Гоян Г. 2000 лет армянского театра. Т. 1—2. М., Искусство, 1952.—Вопр. истории, 1954, № 9, с. 154—157.

1955

Արևելագիտների XXIII միջազգային կոնգրեսը Քեմբրիջում:—Սովետ. Հայաստան, 1955, № 5, էջ 34—35.

XXIII Международный конгресс востоковедов в Кембридже.

Армения—В кн.: Очерки истории СССР. Период феодализма. XVII в. М., 1955, с. 944—954.

1956

Հայ մտավորդի պատմութիւն: Ձեռնարկ միջին դար. համար: Մ. 1.—Եր.: Հայպետտոմսանկհրատ, 1956.—424 էջ: [Մ. Ս. Հասրաթյանի, Բ. Ն. Առաքելյանի, Գ. Գ. Միքայելյանի, Ա. Ռ. Հովհաննիսյանի և Բ. Բ. Պրոտրովսկու հետ համատեղ]:

История армянского народа. Пособие для сред. школы Ч. 1. [Совместно с М. С. Асратяном, Б. Н. Аракеляном, Г. Г. Микаеляном, А. Р. Иоаннисяном и Б. Б. Пиотровским].

Խմբ. Հայ ժողովրդի պատմություն: Ձեռնարկ միջն. դպ. համար: Մ. 1-Մ. Տ. Երևան, Մ. Ս. Հարաթյան, Բ. Ն. Առաքելյան և ուրիշ.—Եր.: Հայպետունիհրատ, 1956.—424 էջ: [Մ. Ս. Հարաթյանի և Բ. Ն. Առաքելյանի հետ համատեղ]:

Ред.: История армянского народа. Пособие для сред. школы. Ч. I. [Совместно с М. С. Асратяном и Б. Н. Аракелянном].

1957

Основные проблемы периодизации истории народов Закавказья. (Древность и средневековье).—В кн.: Труды объединенной научной сессии Академии наук СССР и Академий наук Закавказских республик по общественным наукам (29 марта—2 апр. 1954 г.). Баку, 1957, с 95—106.

Очередные задачи арменоведения.—Коммунист, 1957, 7 сент.

1958

Հայրի ցեղային միութունը Արմե-Շուպրիա երկրում.— Պատմա-քաղաքագր. հանդես (ՀՍՍՀ ԳԱ, 1958, № 3, էջ 59—74:

Племенное объединение армян в стране Арме-Шуприа.

Армения в период кризиса рабовладельческого общества и формирования феодальных отношений; Политические судьбы Великой Армении в III—IV вв.; Марзпанская Армения. Восстания 450—451 и 483—484 гг.; Политические взаимоотношения между сасанидским Ираном, Византией и Арменией на рубеже V—VI вв.; Византийская Армения в V—VI вв.; Армения в VI—VII вв.; Раннефеодальная культура Армении.—В кн.: Очерки истории СССР. Кризис рабовладельческой системы и зарождение феодализма на территории СССР. III—IX вв. М., 1958, с. 167—242.

Экономика и социальный строй Албании III—VII вв.; Политическая история Албании III—VII вв.; Идеология и культура Албании III—VII вв.—Там же, с. 303—330.

Армения в период арабского завоевания; Армения под властью арабов; Борьба армянского народа против Арабского халифата.— Там же, с. 480—502.

Азербайджан (Албания) в период арабского владычества.— Там же, с. 530—536.

От редакторов.—В кн.: Лисициан С. Старинные пляски и театральные представления армянского народа. Ер., 1958, т. 1, с. VII—XI. [Совместно с Л. А. Калантаром].

Р е д.: Лисициан С. Старинные пляски и театральные представления армянского народа: В 2-х т.—Ер.: Изд-во АН АрмССР, 1958—1972.

Т. 1. 1958. 613 с. (АН АрмССР. Ин-т искусств). [Совместно с Л. А. Калантаром].

Т. 2. 1972. 501 с. (АН АрмССР. Ин-т археологии и этнографии).

1 9 6 0

«Մարտիկացիք իշխանութիւն».—Տեղեկագիր / ՀՍՍՀ ԳԱ. Հան. գիտ., 1960, № 7—8, էջ 41—52:

«Цавдейское наместничество».

Агарцинская надпись 1184 г.—В кн.: Исследования по истории культуры народов Востока. Сборник в честь академика И. А. Орбели. М.; Л., 1960, с. 78—87.

Естественно-исторические основы питания армянского народа.—В кн.: Армянская кулинария. М., 1960, с. 21—28.

То же:—В кн.: Армянская кулинария. 3-е изд., перераб. и доп. Ер., 1983, с. 9—16.

То же на арм. яз.: Հայ ժողովրդի սննդի բնափառական հիմունքները.—«Հայկական խոհանոց» գրքում: Եր., Հայպետհրատ, 1963, էջ 23—31:

Карта Урарту.—М., Изд-во Восточной лит-ры, 1960.—9 с.—(XXV Междунар. конгресс востоковедов. Докл. делегации СССР. Секция 3. Хеттология и урартоведение).

То же в ки.: Труды двадцать пятого Международного конгресса востоковедов, Москва, 9—16 авг. 1960. М., 1962. т. 1, с. 306—311.

То же на франц. яз.: La carte d'Ourartou. M.: Edit. de lit. orientale, 1960.—8 p.—(XXV Congrès international des Orientalistes. Conférences présentées par la délégation de L'URSS).

1 9 6 1

Պատմական քարտեզներ: ներածություն:— Հայկական Սովետական Սոցիալիստական սկսնորդիկայի տալառ: Եր., Մ., 1961, էջ 101:

Նույնը ռուս. լեզվ. Исторические карты: Введение.—Атлас Армянской Советской Социалистической Республики. Ер.; М., 1961, с. 101.

Армяне.—СИЭ, 1961, т. 1, с. 748—749.

Армянская Советская Социалистическая Республика.— Там же, с. 753—785. [Совместно с Ц. П. Агаяном].

Ред.: Бабалян Л. О. К вопросу о закреплении крестьян в Армении домонгольского периода.—Ер.: Армгосиздат, 1961.—72 с.

1 9 6 2

Մերրոյ Մաշտոց: (Ծննդյան 1600-ամյակի առթիվ):—Լենինյան ուղիով, 1962, № 5, էջ 8—18:

Месроп Маштоц: (К 1600-летию со дня рождения).

Մերրոյ Մաշտոցը և նրա ժամանակը:— Սովետ. Հայաստան, 1962, 24 մայիս:

Месроп Маштоц и его время.

Մեր երեանդ: Անցյալում...—Սովետ. արվեստ, 1962, № 1, էջ 1—2:

Наш Ереван. В прошлом...

Գրախոս. Արմերավոր ներդրում հայագիտության մեջ: Անասյան Հ. Հայկական մատենագիտություն. Հ. 1: Եր., ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1959. 1228 էջ:—Սովետ. գրակ., 1962, № 1, էջ 143—146: [Ա. Մարտիրոսյանի հետ համատեղ]:

Ред.: Ценный вклад в арменоведение. Анасян А. Армянская библиография. Т. 1. [Совместно с А. Мартиросяном].

հմբ. Պարսամյան Վ. Ա., Պողոսյան Ս. Պ., Հարությունյան Ծ. Ռ. Հայ ժողովրդի պատմություն, Գնահատիչը ութամյա դպ. VIII դասար. համար.—Եր.: Հայպետհամանկհրատ, 1962.—339 էջ, [Գ. Բ. Ղարիբջանյանի հետ համատեղ]:

Նույնը ևս. լիզվ. Ред.: Парсаян В. А., Погосян С. П., Арутюнян Ш. Р. История армянского народа: учебник для VIII класса.—Ер. Армучпедгиз, 1962.—313 с. [Совместно с Г. Б. Гарибджаняном].

հմբ. Սարգսյան Գ. Խ. Հին Հայաստանի սոցիալ-տնտեսական զարգացման ուղիների մասին.—Եր.: ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1962.—94 էջ.—(ՀՍՍՀ ԳԱ պատմ. ին-տ):

Ред.: Саркисян Г. Х. О путях социально-экономического развития древней Армении.

Армяне. (Общие сведения). [Совместно с Д. С. Вардуняном и А. С. Гарибяном]; Исторический очерк. [Совместно с Г. А. Нерсесовым].—В кн.: Народы Кавказа. М., 1962, т. 2, с. 435—463. Ассирийцы.—Там же, с. 617—618.

Выдающийся ученый: (К 75-летию со дня рождения академика И. А. Орбели).—Коммунист, 1962, 20 марта.

Карта Урарту.—См. 1960 г.

Ред.: Народы Кавказа. [Т.] 2.—М.: Изд-во АН СССР, 1962.—684 с.—(Народы мира: Этногр. очерки). [Совместно с Б. А. Гардановым, А. Н. Гулиевым, Л. И. Лавровым, Г. А. Нерсесовым и Г. С. Читая].

1963.

Հայաստանը ըստ «Աշխարհացոյց»-ի (Փորձ VII դարի հայկական քարտեզի վերակազմության ժամանակակից քարտեզագրական հիմքի վրա).—

Եր., ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1963.—155 էջ, 1 ներդիր քարտեզ.—(ՀՍՍՀ ԳԱ պատմ. ին-տ):

Армения по «Ашхарацуйц»—у (армянской географии VII века). (Опыт реконструкции армянской карты VII века на современной картографической основе).

Հայ մոզոգրդի սննդի բնապատմական հիմունքները—Տե՛ս 1960 թ.:

Естественно-исторические основы питания армянского народа.—См. 1960 г.

Предисловие.—В кн.: Орбели И. А. Избранные труды. Ер., 1963, с. V—XIV.

1964

Խ ժ ր. Բարաշյան Լ. Հ. Հայաստանի սոցիալ-տնտեսական և բաղադրական պատմությունը XIII—XIV դարերում:—Եր.: Հայպետհրատ, 1964.—602 էջ:

Ред.: Бабаян Л. О. Социально-экономическая и политическая история Армении XIII—XIV веков.

Происхождение некоторых орудий пашенного земледелия в древней Армении.—В кн.: Материалы по истории сельского хозяйства и крестьянства Армении. Ер., 1964, т. 1, с. 9—27.

Выдающийся учёный, этнограф, искусствовед: (К 70-летию со дня рождения С. С. Лисициан).—Коммунист, 1964, 8 дек.

1965

Հայ քարտեզագրության կոթողը [«Աշխարհացոյց»-ի մասին].— Գիտ. և տեխնիկա, 1965, № 8, էջ 35—38:

Памятник армянской картографии: [Об «Ашхарацуйц»—е—Армянской географии VII в.].

Խ ժ ր. Տեր-Ղևոնդյան Ա. Արարական ամիրայությունները Բագրատունյաց Հայաստանում:— Եր.: ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1965.—312 էջ.—(ՀՍՍՀ ԳԱ պատմ. ին-տ):

Р е д.: Тер-Гевондян А. Арабские эмираты в Багратидской Армении.

О некоторых историко-географических параллелях в «Повести временных лет» и «Истории Тарона» Иоанна Мамиконяна.—В кн.: Исторические связи и дружба украинского и армянского народов: Сборник материалов второй укр.—арм. науч. сессии. Киев, 1965, с. 151—160.

1 9 6 6

Նախշ-ի-Ռուստանի «Քաարա ի Զարդուշտ» հուշարձանի արձանագրության վիճակագրականները Հայաստանի մասին: Պատմա-րանասիր. հանդես /ՀՍՍՀ ԳԱ, 1966, № 2, էջ 59—70:

Данные надписи «Қааба и Зардушт» об Армении.

Հայկական լեռնաշխարհի հնագույն ժողովուրդը: Սովետ. Հայաստան, 1966, № 10, էջ 19—20:

Древнейший народ Армянского нагорья.

Հայ ժողովրդի կազմավորումը: Հայրենիքի ձայն, 1966, 16 հունվ., էջ 4—5, 8:

Формирование армянского народа.

Խմբ. Մնացականյան Ա. Շ. Աղվանից աշխարհի գրականության հարցերի շուրջը.—Եր.: ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1966.—285 էջ.—(«Մատենադարան»):

Նույնը ռուս. լեզվ. Р е д.: Мнацаканян А. Ш. О литературе Кавказской Албании.—Ер.: Изд-во АН АрмССР, 1969.—220 с.—(«Матенадаран»):

Խմբ. Շիրա Ռուսթավելի. Հնձենավոր.—Եր.: ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1966.—319 էջ:

Р е д.: Шота Руставели. Витязь в барсовой шкуре.

Рабовладельческий строй. (Введение).—В кн.: История СССР с древнейших времен до наших дней. М., 1966, сер. 1, т. 1, с. 163—176. [Совместно с др.]).

Феодалные государства Армении, Грузии и Азербайджана в IV—первой половине XIII в.—Там же, с. 377—422. [Совместно с Н. А. Бердзенишвили, И. А. Джавахишвили и В. Д. Дондуа].

Культура народов Закавказья.—Там же, с. 651—659. [Совместно с Н. А. Бердзенишвили, И. А. Джавахишвили и В. Д. Дондуа].

Борьба народов нашей страны за независимость. (Нашествие Чингисхана на Среднюю Азию и Кавказ).—В кн.: История СССР с древнейших времен до наших дней. М., 1966, сер. 1, т. 2, с. 36—42. [Совместно с Ш. А. Месхиа, Р. Н. Набиевым, А. П. Новосельцевым, Л. В. Черепнинным и О. А. Эфендиевым].

Народы Средней Азии, Закавказья и Северного Кавказа в XIII—первой половине XVII в.—Там же, с. 501—582. [Совместно с Ш. А. Месхиа, Р. Н. Набиевым, А. П. Новосельцевым, О. А. Эфендиевым и А. В. Фадеевым].

Упоминания Птолемея в связи с историей скифского царства прикаспийского побережья.—В кн.: Вопросы истории народов Кавказа. Тбилиси, 1966, с. 76—79.

Ред.: Мурадян П. М. Армяно-грузинские литературные взаимоотношения в XVIII веке.—Ер.: Изд-во АН АрмССР, 1966.—224 с.—(АН АрмССР. Ин-т лит-ры им. М. Абеяна).

1967

Страна «Махелония» надписи Кааба-и-Зардушт.—Вестн. древ истории, 1967, № 4, с. 47—59.

Печатной книге—450 лет: [450-летие выхода из печати белорусской книги].—Коммунист, 1967, 5 окт.

Ptolemy's „Thlrd map of Asla“ and the „Ashcharacoyc“.—In: XXVII International Congress of Orientalists. Papers by the USSR delegation. Moscow, 1967, p. 1—12.

կիմերական ու սկյութական ցեղերի արշավանքները և Ուրարտուի և Ասորեստանի պայքարը քուշերների դեմ:—Պատմա-բանասիր. հանդես /2002 թ., 1968, № 2, էջ 89—116:

Нашествия киммерийских и скифских племён и борьба Урарту и Ассирии против кочевников.

Հայկական առաջին պետական կազմավորումները (VII—VI դդ. մ. թ. ա.):—Պատմա-բանասիր. հանդես /2002 թ., 1968, № 3, էջ 91—120:

Первые армянские государственные образования. (VII—VI вв. до н. э.).

Ն. Մարր և VII դարի հայոց «Աշխարհացոյց»-ը:—«Մարր և հայագիտութիւն հարցերը» գրքում: Եր., 1968, էջ 75—91:

Н. Марр и армянский «Ашхарацуйц» VII века.

Խմբ. Մարր և հայագիտութիւն հարցերը:— Եր.: 2002 թ. հրատ., 1968.—306 էջ.—(2002 թ. հայագիտ. և ազգագր. ին-տ), [Բ. Ն. Առաքելյանի և Պ. Մ. Մուրադյանի հետ համատեղ]:

Ред.: Марр и вопросы арменоведения. [Совместно с Б. Н. Аракелянном и П. М. Мурадяном].

«Ашхарацуйц» (Армянская география VII века)—выдающийся памятник географии и картографии древнего мира.—Вестн. обществ. наук/АН АрмССР, 1968, № 5, с. 43—60.

Ред.: Дьяконов И. М. Предыстория армянского народа. История Армянского нагорья с 1500 по 500 г. до н. э. Хурриты, лувийцы, протоармяне.—Ер.: Изд-во АН АрмССР, 1968.—264 с.—(АН АрмССР. Ин-т истории).

Древнеармянский атлас мира „Ашхарацуйц“.—В кн.: Actes du XIe Congrès International d'histoire des sciences 24—31 août., 1965. Varsovie, 1968, t. 4, p. 189—193.

էրեբունի-երևանը միջազգային առևտրի մայրուղիների վրա:— Կարեն
Համ. դիտ./2002 ԴԱ, 1969, № 12, էջ 16—25:

Эребуни—Ереван на путях международной торговли.

Ред.: Мияцакян А. Ш. О литературе Кавказской Албании.—
См. 1966 г.

Հայ ժողովրդի կազմավորման ընթացքը.—Պատմա-բանասիր. հանդես
/2002 ԴԱ, 1970, № 2, էջ 27—56:

Процесс формирования армянского народа.

Ստրկատիրության յուրահատկությունները հին Հայաստանում.—Անին-
յան ուղիով, 1970, № 6, էջ 90—98:

Особенности рабовладения в древней Армении.

Խմբ. Բաղալյան Հ. Ս. Օրացույցի պատմություն.— Եր.: 2002 ԴԱ
Հրատ., 1970.—563 էջ.— (2002 ԴԱ բնագիրտ. և տեխնիկայի պատմ. խոր-
հորդ):

Ред.: Бадалян Г. С. История календаря.

Армения, армянское купечество и развитие торговли между
Европой и Азией до XIX в.—М.: Наука, 1970.—18 с.—(V Между-
народный конгресс экон. истории. Л., 10—14 авг. 1970 г.).

Расселение горских народов Кавказа по Птолемию и «Армянской
географии VII в».—В кн.: VII Международный конгресс антрополо-
гических и этнографических наук. Москва (3—10 авг. 1964 г.). М.,
1970, т. 8, с. 400—409.

Армяне.—БСЭ. 3-е изд., 1970, т. 2, с. 215—216.

Армянская Советская Социалистическая Республика. Истори-
ческий очерк.—Там же, с. 219—227. [Совместно с Ц. П. Агаяном].

Հայ ժողովրդի պատմություն [8 հատորով]: Զ. 1. Հայաստանը նախնա-
պարյան համայնական և ստրկատիրական կարգերի ժամանակաշրջանում
/Ռ. Ն. Առաքելյան, Ի. Մ. Դյակոնով, Ս. Տ. Երեմյան և ուրիշ.— Եր.: ՀՍՍՀ
ԳԱ հրատ., 1971:

Առաջաբան, էջ 1—6: Հայաստանի բնաշխարհը, էջ 7—56: Հայաստ-Ազդի
ցեղային միությունը (Հայաստ-Ազդի տեղորոշումը, էթնիկական կազմը և
լեզուն: Ռազմական դեմոկրատիան Հայկական լեռնաշխարհի երկրներում
[Ի. Մ. Դյակոնովի հետ համատեղ]), էջ 189—196: Հայերի ցեղային միու-
թյունը Արմե-Շուպրիա երկրում, էջ 230—245: Հայ ժողովրդի կազմավորման
ավարտը և հայկական առաջին պետական կազմավորումները, էջ 423—443:
Մեծ Հայքի պայքարը անկախության համար Արտաշեսյան դինաստիայի ան-
կումից հետո, էջ 703—733: Տասնամյա պատերազմը հռոմեացիների և հայ-
պարթևական զորքերի միջև: Տրդատ Ա Արշակունու գահակալումը, էջ 734—
764: Հայաստանի քաղաքական վիճակը մ. թ. II դարում, էջ 765—795: Հա-
յաստանի տնտեսության և հասարակարգի զարգացումը մ. թ. I—II դարե-
րում, էջ 796—813: Մեծ Հայքի թագավորության պետական կառուցվածքը
մ. թ. I—II դարերում, էջ 823—843:

История армянского народа. [В 8-ми т.]. Т. 1. Армения в
эпоху первобытнообщинного и рабовладельческого строя. (Пре-
дисловие; Армянское нагорье. Гл.: 7, 9, 17, 28—32).

Պայմանական հոդատիրության առաջացման հարցի շուրջը ֆեոդալակա-
նացող Հայաստանում: «Ձեռական իշխանությունը» հին Հայաստանում: Պատ-
մա-բանասիր. հանդես/ՀՍՍՀ ԳԱ, 1971, № 1, էջ 3—9:

К вопросу о сложении условного землевладения в феодализир-
ующейся Арменнии.

Խմբ. Հայ ժողովրդի պատմություն [8 հատորով]: Զ. 1. Հայաստանը
նախնադարյան—համայնական և ստրկատիրական կարգերի ժամանակաշրջա-
նում/Հատորի խմբ. Ս. Տ. Երեմյան (պատ. խմբ.), Զ. Ա. Մարտիրոսյան,
Գ. Խ. Սարգսյան, Գ. Ա. Տիրացյան.— Եր.: ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1971.— 991 էջ,
3 թ. քարտեզ.— (ՀՍՍՀ ԳԱ պատմ. ին-տ):

Ред.: История армянского народа [в 8-ми т.] . Т. 1. Армения
в эпоху первобытнообщинного и рабовладельческого строя.

Европейская Сарматия по Птолею и «Ашхарауц»-у (Армянской географии VII века).—В кн.: Исторические связи и дружба украинского и армянского народов. Ер., 1971, вып. 3, с. 179—184.

Присоединение северо-западных областей Армении к Византии в XI веке.—Вестн. обществ. наук/АН АрмССР, 1971, № 3, с. 4—16.

1 9 7 2

Հայկական լեռնաշխարհը:— «Հայ ժողովրդի պատմություն: Հնագույն ժամանակներից մինչև մեր օրերը» գրքում, եր., 1972, էջ 7—12:

Армянское нагорье.

«Աշխարհացույցի» սկզբնական բնագրի վերականգնման փորձ: (Հրապարակում):—Պատմա-բանասիր. հանդես/ՀՍՍՀ ԳԱ, 1972, № 4, էջ 209—230, 1973, № 1, էջ 238—252, № 2, էջ 261—274:

Опыт восстановления первоначального текста «Ашхарауц».

Հայ նոր պատմագիտության նահապետը: [Ակադեմիկոս Աշոտ Հովհաննիսյան: Մահախոսական]:—Սովետ. Հայաստան, 1972, 4 հուլիսի:

Патриарх новой армянской историографии.

Գրախոս. Մենագրություն գրական հազվագյուտ հուշարձանի մասին: Եւրոպական Ա. Ա. Պատմություն և խրատը երկարալի մասնունդ: Գիրք 2: եր., ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1972. 280 էջ:—Սովետ. Հայաստան, 1972, 10 հոկտ.:

Рец.: Монография о редком литературном памятнике. Мартirosian A. A. История и поучения Хикара Премудрого. Кн. 2.

От редактора.—В кн.: Лисициан С. Старинные пляски и театральные представления армянского народа. Ер., 1972, т. 2, с. V—VI.

Ред.: Лисициан С. Старинные пляски и театральные представления армянского народа. Т. 2.—См. 1958 г.

Առաջարկներ— Գործակալյան Հ. Ն. «Հայկական տառատեսակներ» գրքում:
Եր., 1973, էջ 1—3: [Մարյանի հետ համատեղ]:

Предисловие.—В кн.: Горцакалян Г. Н. Армянские шрифты.
[Совместно с М. Сарьяном].

ԽՃԲ. Գործակալյան Հ. Ն. Հայկական տառատեսակներ:— Եր.: ՀՍՍՀ
ԳԱ հրատ., 1973.—108 էջ.—(ՀՍՍՀ ԳԱ պատմ. ին-տ):

Ред.: Горцакалян Г. Н. Армянские шрифты.

Ադիարենի—ՀՍՀ, 1974, հ. 1, էջ 73—74:
Адиабена.

Ալաններ—Նույն տեղում, էջ 136—137:
Аланы.

Այրարատ—Նույն տեղում, էջ 352—353:
Айрат.

«Աշխարհացոյց»— Նույն տեղում, էջ 484:
«Ашхарцуйц».

Առևտրական ճանապարհները Հայաստանում—Նույն տեղում, էջ 539—
541: [Վ. Վարդանյանի հետ համատեղ]:

Торговые пути в Армении. [Совместно с В. Варданяном].

Ատրպատական— Նույն տեղում, էջ 663—665: [Ա. Տեր-Ղևոնդյանի
հետ համատեղ]:

Атрпатакан. [Совместно с А. Тер-Гевондян].

Հայաստանի բաղաբառական վիճակը Արտավազդ V-ի ժամանակ (252/3—
261):—Էրաբեր հաս. գիտ./ՀՍՍՀ ԳԱ, 1975, № 1, էջ 13—22:

Политическое состояние Армении в период царствования Ар-
тавазда V (252/3—261).

Կարմիր Բլուրի տարեգիրը: [Բ. Բ. Պիոտրովսկու գիտական գործունեության մասին]:— Երևկույան Երևան, 1975, 13 հունվ.:

Летописец Кармир Блуря: [О научной деятельности Б. Б. Пиотровского].

Մանկավարժը, գիտնականը, բաղաբացին: [Երևանի համալսարանի դասախոս Ե. Միրզախանյանի մասին]:— Սովետ. Հայաստան, 1975, 24 դեկտ.:

Педагог, учёный, гражданин: [О преподавателе Ереванского гос. ун-та Е. Мирзаханяне].

Ред.: Каждан А. П. Армяне в составе господствующего класса Византийской империи в XI—XII вв.—Ер.: Изд-во АН АрмССР, 1975.—190 с.—(АН АрмССР, Ин-т истории).

1 9 7 6

Արշակունիներ:—ՀՍՀ, 1976, հ. 2, էջ 107—108,
Արшакиды.

Կարսը IX—XI դարերում:—Հայ ժողովրդի պատմություն: Եր., 1976, հ. 3, էջ 93—99.

Карс в IX—XI веках.

Մեծ Հայրի Բագավորության բաժանումը Սասանյան Իրանի և Հռոմեական Կայսրության միջև (244—253 թթ.):—Պատմա-բանասիր. հանդես/ՀՍՍՀ ԴԱ, 1976, № 1, էջ 67—83.

Раздел царства Великой Армении в 244—253 гг. между Сасанидским Ираном и Римской империей.

Վաղարշ 2-ի բաղաբացի հարաբերությունները Հռոմի և պարթևների հետ:—Պատմա-բանասիր. հանդես/ՀՍՍՀ ԴԱ, 1976, № 4, էջ 37—56.

Политические отношения Валарша II с Римом и парфянами.

Երկարամյա հետազոտությունների արգասիքը: [Վ. Միքայելյանի՝ Ղրիմի հայկական գաղթաշահներին նվիրված աշխատությունների մասին]:— Երևկույան Երևան, 1976, 27 մայիս:

Результат многолетних исследований: [О трудах В. Микаеляна, посвящённых армянским поселениям в Крыму].

Գրական. Չխմբող կերպար: Արդականյան Ա. Օրբելի կերպարներ: Գիրք 1. Բալթիկ: Մ., 1976.—479 էջ: [Ռուս. լեզվ.]—Գրական թերթ, 1976, 16 նոյեմբեր:

Рец.: Немеркнуший образ. Арзуманян А. Братья Орбели.

Вопросы арменистики в трудах академика И. А. Джавахишвили: (К 100-летию со дня рождения).—Вестн. обществ. наук/АН АрмССР, 1976, № 4, с. 85—96. [Совместно с П. М. Мурадяном].

Выдающийся учёный и гражданин: (К 100-летию со дня рождения академика И. А. Джавахишвили).—Коммунист, 1976, 5 окт.

Ред.: Айвазян К. В. «История Тарона» и армянская литература IV—VII веков.—Ер.: Изд-во Ерв. ун-та, 1976.—409 с.

1 9 7 7

Հայաստանը և վերջին պարթև Արշակունիների պայքարը Հռոմի դեմ:—Պատմա-բանասիր. հանդես /ՀՍՍՀ ԳԱ, 1977, № 4, էջ 59—72:

Армения и борьба последних парфянских Аршакидов против Рима.

Այր իմաստուն և դորափուր (Ակադեմիկոս Հովսեփ Օրբելու ծննդյան 90-ամյակի առթիվ):—Սովետ. Հայաստան, 1977, 20 մարտի: [Պ. Մ. Մուրադյանի հետ համատեղ]:

Муж мудрый и могучий: (К 90-летию со дня рождения академика Иосифа Орбели). [Совместно с П. М. Мурадяном].

Ա. Գ. Շանիձե: (Ծննդյան 90-ամյակի առթիվ):—Պատմա-բանասիր. հանդես /ՀՍՍՀ ԳԱ, 1977, № 3, էջ 57—64: [Պ. Մ. Մուրադյանի հետ համատեղ]:

А. Г. Шанидзе: (К 90-летию со дня рождения). [Совместно с П. М. Мурадяном].

Դուգարր—ՀՍՀ, 1977, հ. 3, էջ 240—241: [Անասիրադիր]:

Гугарк.

Չարարյաններ—Նույն տեղում, էջ 676:

Захариды.

Չարարյանների իշխանություն—Նույն տեղում, էջ 676—677: [Խ. Թորոսյանի հետ համատեղ]:

Царство Захаридов. [Совместно с Х. Торосьяном].

Армянская советская энциклопедия.—Коммунист, 1977, 10 марта. [Совместно с В. Казаряном].

1 9 7 8

Իրերիտ—ՀՍՀ, հ. 4, էջ 306:

Иверия.

Իվանե Ա.—Նույն տեղում, էջ 421:

Иванэ I.

1 9 7 9

Աղդրկովկասի ժողովուրդների բարեկամության պատմական ակումբների մոտ—Անիսյան ուղիով, 1979, № 8, էջ 73—80:

У истоков братского содружества народов Закавказья.

Չարի թագավորություն—ՀՍՀ, 1979, հ. 5, էջ 345:

Карсское царство.

Չարչըր—Նույն տեղում, էջ 486:

Кларджак.

Չորճալը—Նույն տեղում, էջ 658—659:

Корчайк.

Общность судеб и культурно-политическое содружество народов Закавказья в IX—XIII вв.—Кавказ и Византия/АН АрмССР, Ин-т востоковедения, 1979, вып. 1, с. 5—9.

Р е д.: Тер-Мкртчян Л. Х. Армянские источники о Средней Азии V—VII вв.—М., Наука, 1979,—98 с.—(АН СССР. Ин-т востоковедения).

1 9 8 0

Հայեր—202, 1980, հ. 6, էջ 157—159.

Армяне.

Армения в эпоху Давида Анахта (Непобедимого).—Ер.: Изд-во АН АрмССР. (Науч. конфер., посвящ. 1500-летию со дня рождения Давида Непобедимого).

То же на англ. яз. Armenia in the epoch of David the Invincible.—Ер., 1980.—19р.

Армения в эпоху Давида Непобедимого: (К 1500-летию Давида Непобедимого).—Вестн. древ. истории, 1980, № 4, с. 3—10.

Введение. Характеристика эпохи.—В кн.: Культура раннефеодальной Армении (IV—VII вв.). Ер., 1980, с. 7—22.

География и картография.—Там же, с. 230—237.

Народное жилище.—Там же, с. 307—314.

Естественно-исторические основы питания армянского народа.—Там же, с. 315—326.

Вместо заключения.—Там же, с. 440—441.

Великий пример братского содружества народов.—Кавказ и Византия/АН АрмССР, Ин-т востоковедения, 1980, вып. 2, с. 5—14.

Эллинизм и христианство в Армении.—В кн.: Всесоюзный симпозиум по проблемам эллинистической культуры на Востоке: Тезисы докладов. Ер., 1980, с. 25—28.

В то время далекое... К 1500-летию со дня рождения Давида Анахта.—Коммунист, 1980, 16 мая.

Р е д.: Культура раннефеодальной Армении (IV—VII вв.)/Ред. кол.: С. Т. Еремян (отв. ред.), С. С. Аревшатын, Э. Л. Даниелян,—

Եր., Изд-во АН АрмССР, 1980.—531 с.—(АН АрмССР, Ин-т истории).

La reconstitution des cortes de l'atlas arménien Ašxarhaçoğc.—
Revue des études arméniennes (Paris), nouv. ser., 1980, t. 14,
p. 143—155.

1 9 8 1

Մեծ Հայր—202, 1981, հ. 7, էջ 434—436:

Великая Армения.

Մեծ Հայրն րոտ VII դարի «Աշխարհացոյց»-ի—նույն տեղում, էջ 436:

Великая Армения по «Ашхарацуйц»-у VII века.

Մարզպանական Հայաստան— նույն տեղում, էջ 313—315:

Марзпанская Армения.

Аборигены Армянского нагорья.—Коммунист, 1981, 11 янв.

1 9 8 2

Դրախտի. Դրախտների արժանի գործ: Հայ ժողովրդի պատմության
բրնտմատիա: Հ. 1. (Հնագույն ժամանակներից մինչև 9-րդ դարի կեսե-
րը): Եր., Երևանի համալս. հրատ., 1981. 944 էջ:— Սովետ. Հայաստան,
1982, 5 հունիսի:

Рец.: Труд, достойный похвалы. Хрестоматия истории армян-
ского народа. Т. 1. (С древнейших времен до середины IX века).

Խմբ. Մարգարյան Պ. Մ. Ազաթանգեղոսի հին վրացերեն խմբագրու-
թյունները: Եր.: 2002 ԳԱ հրատ., 1982.—268 էջ, 15 թ. աղյուսակ:

Ред.: Мурадян П. М. Древнегрузинские редакции Агафанге-
ла.

Века повествуют о дружбе: (К 1500-летию города Киева).—
Коммунист, 1982, 27 мая.

Рец.: Капитальный труд: Шестой и седьмой тома Армянской
советской энциклопедии.—Коммунист, 1982, 1 дек. [Совместно с
С. К. Карапетяном].

Դավիթ Անհաղթի կուլտուր-պատմական միջավայրը — «Դավիթ Անհաղթը՝ հին Հայաստանի մեծ փիլիսոփան» գրքում: Եր., 1983, էջ 22—39:

Культурно-историческая среда Давида Анахта.

Պարսկահայր:—ՀՍՀ, 1983, հ. 9, էջ 208:

Персидская Армения.

Естественно-исторические основы питания армянского народа.—См. 1960 ր.

Навеки с Россией: (К 200-летию заключения Георгиевского трактата).—Коммунист, 1983, 29 окт.

Ред.: Мкртумян Г. Г. Грузинское феодальное княжество Кахети в VIII—XI вв. и его взаимоотношения с Арменией.—Ер.: Изд-во АН АрмССР, 1983.—166 с.— (АН АрмССР. Ин-т истории).

Առաջաբան, Բաժին Ա. Հայաստանը ֆեոդալական հարաբերությունների ձևավորման ժամանակաշրջանում (III—IV դդ.): Բաժին Բ. Հայ ժողովրդի պայքարը Սասանյան Իրանի և Բյուզանդական կայսրության դեմ V—VII դդ. (Գլուխ 7—9): Բաժին Դ. Հայ մշակույթը վաղ ֆեոդալիզմի ժամանակաշրջանում (գլուխ 18, § 1,2):—«Հայ ժողովրդի պատմություն [8 հատորով]» գրքում: Եր., 1984, հ. 2, էջ 7—215, 423—429:

Предисловие; Раздел 1. Армения в период формирования феодальных отношений (III—IV вв.); Раздел 2. Борьба армянского народа против Сасанидского Ирана и Византийской империи в V—VII вв. (Гл. 7—9); Раздел 4. Армянская культура в период раннего феодализма. (Гл. 18, § 1, 2).

Օրացույցի պատմությունից: Երկրագունդը ըստ Անանիա Շիրակացու — Գլխ. և տեխնիկա, 1984, № 1, էջ 33, 2 ներդիր: Բ.:

Из истории календаря; Земной шар по Анания Ширакци.

Խմբ. Հայ ժողովրդի պատմություն: Հ. 2 Հայաստանը վաղ ֆեոդալիզմի ժամանակաշրջանում:— Եր.: ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1984.—էջ.— (ՀՍՍՀ ԳԱ պատմ. ին-տ): [Բ. Ն. Առաքելյանի հետ համատեղ]:

Ред.: История армянского народа. Т. 2. Армения в период раннего феодализма. [Совместно с Б. Н. Аракеляном].

Древнеармянский глобус.—В кн.: Второй Всесоюзный симпозиум по проблемам эллинистической культуры на Востоке. Ер., 1984, с. 24—26.

Армяне и фригийцы.—Коммунист, 1984, 8 янв.

ՀԱՐՏԵԶՆԵՐ

КАРТЫ

1 9 3 1

Հայաստանի հին ճանապարհները Artaxata—Satala և Artaxata—Tigranocerta:—Տեղեկագիր դիտ. և արվեստի ին-տի, 1931, № 5, 86—87 էջերի միջև [2. Մանանդյանի «Հայաստանի հին ճանապարհները» հոդվածին կից]։

Древние пути Армении Artaxata—Satala и Artaxata—Tigranocerta.

1 9 3 9

Торговые пути Закавказья в конце IV века по Tabula Peutingeriana и Анониму Равеннскому. Масштаб 1:3000000.—Вестн. древ. истории, 1939, № 1, с. 80. [К статье «Торговые пути Закавказья в эпоху Сасанидов»].

1 9 4 8

Государства Закавказья с I в. до н. э. по VII в. н. э. (I век до н. э. Масштаб 1:14000000; I—IV вв. (62—387 гг.). Масштаб 1:10000000; IV—VII вв. (387—629 гг.). Масштаб 1:10000000).—Атлас истории СССР. Для сред. школы. М., 1948, ч. 1, с. 5.

Закавказье и Средняя Азия в VII—IX вв. Масштаб 1:17500000.—Там же, с. 6.

Государства Закавказья в середине X в. Масштаб 1:7000000.—Там же, с. 6.

Закавказье с конца XI до начала XIII в. Масштаб 1:10000000.—Там же, с. 10.

Закавказье в XVI—XVII вв. Масштаб 1:5000000.—Там же, с. 22.

То же, 2-е изд.—Атлас истории СССР. Для сред. школы. М., 1951, ч. 1.

1 9 5 0

Армения в X веке. (Границы середины X в.).— В кн.: Якобсон А. Л. Очерк истории зодчества Армении V—XVII веков. М., Л., 1950, с. 165.

1 9 5 1

Государства Закавказья с I в. до н. э. по VII в. н. э.; Закавказье и Средняя Азия в VII—IX вв.; Государства Закавказья в середине X в.; Закавказье с конца XI до начала XIII в.; Закавказье в XVI—XVII вв.—См. 1948 г.

1 9 5 2

Ատլաս «Հայ ժողովրդի պատմություն» գրքի մաս 1-ին (Հրատ. 1951 թ.).—Եր.: Հայպետհրատ, 1952.—[7 թ. քարտեզ],

Բովանդ. Հայկական լեռնաշխարհ, Մասշտաբ 1:3500000; Հայաստանը II—I դդ. նախքան մ. թ.: Մասշտաբ 1:5000000; Հայաստանը I—IV դդ. Մասշտաբ 1:4000000; Հայաստանը V—VII դդ. Մասշտաբ 1:4000000; Հայաստանը X դարի վերջին և XI դարի սկզբին: Մասշտաբ 1:3500000; Հայաստանը և հարևան երկրները XII դ. վերջին և XIII դ. սկզբին: Մասշտաբ 1:5000000; Հայաստանը և հարևան երկրները XVIII դարի առաջին կեսին: Մասշտաբ 1:4500000:

Նույնը ռուս. լեզվ. Атлас к кн.: «История армянского народа. Ч. I.» (Изд. 1951 г.).—Ер.: Айпетрат, 1952.—[7 л. карт].

Армянское нагорье. Масштаб 1:3500000; Армения во II—I вв. до н. э. Масштаб 1:5000000; Армения в I—IV вв. Масштаб 1:4000000; Армения в V—VII вв. Масштаб 1:4000000; Армения на рубеже X—

XI вв. Масштаб 1:3500000; Армения и сопредельные страны на рубеже XII—XIII вв. Масштаб 1:5000000; Армения и сопредельные страны в первой половине XVIII века. Масштаб 1:4500000.

Армянское царство Васпуракана X века.—В кн.: Гоян Г. 2000 лет армянского театра. М., 1952, т. 2, между с. 288—289.

Киликийское армянское государство в XII—XIII вв. Масштаб 1:1000000.—В кн.: Микаелян Г. Г. История Киликийского армянского государства. Ер., 1952, между с. 534—535.

Эллинистический мир в I в. до н. э.—В кн.: Гоян Г. 2000 лет армянского театра. М., 1952, т. I, с. 60—61.

Армения с I в. до н. э. по IV в. н. э.—Там же, между с. 112—113.

1 9 5 3

Государства Закавказья в конце XII—начале XIII века. Масштаб 1:5000000.—В кн.: Очерки истории СССР. Период феодализма. IV—XV вв. М., 1953, ч. 1, I вкл. л.

1 9 5 8

Արմե-Շուպրիա երկիրը XII—VIII դդ. մ. թ. ա.: Մասշտաբ 1:1000000.—Պատմա-րանասիր. հանդես/ՀՍՍՀ ԳԱ, 1958, № 3, էջ 67: [«Հայերի ցեղային միությունը Արմե-Շուպրիա երկրում» հոդվածին կից]:

Страна Арме-Шуприа в XII—VIII вв. до н. э.

1 9 6 1

Ուրարտու պետությունը և հարևան երկրները մ. թ. ա. VIII—VII դդ.: Մասշտաբ 1:5000000.—Հայկական Սովետական Սոցիալիստական Ռենպուբլիկայի ասպետ. եր.: Մ., 1961, էջ 102:

Հայաստանը հելենիստական ժամանակաշրջանում (մ. թ. ա. III—I դդ.): Մասշտաբ 1:5000000.—Նույն տեղում, էջ 103:

Հայաստանը I—IV դդ.: Մասշտաբ 1:5000000.—Նույն տեղում, էջ 104:

Հայաստանը X դարի վերջին և XI դարի սկզբին: Մասշտաբ 1:2500000:— Նույն տեղում, էջ 105:

Հայաստանը մոնղոլական նվաճումների նախօրյակին: Մասշտաբ 1:2500000:— Նույն տեղում, էջ 106:

Հայաստանը և հարևան երկրները XII դ. վերջին և XIII դ. սկզբին: Մասշտաբ 1:10.000.000:—Նույն տեղում, էջ 106:

Հայաստանը Ռուսաստանին միանալու նախօրյակին (1785—1825 թթ.). Մասշտաբ 1:2500000:— Նույն տեղում, էջ 107:

Հայաստանը և հարևան երկրները XVIII դարի առաջին կեսին: Մասշտաբ 1:9000000:— Նույն տեղում, էջ 107:

Հայաստանը Հոկտեմբերյան սոցիալիստական մեծ ռեվոլյուցիայի հաղթանակի և Սովետական իշխանության հաստատման ժամանակաշրջանում (1917—1921 թթ.): Մասշտաբ 1:2500000:— Նույն տեղում, էջ 108:

Հայաստանի պատկերումը հին քարանդներում:— Նույն տեղում, էջ 110—111: [Է. Ղ. Գրգեարյանի և Է. Մ. Հովհաննիսյանի հետ համատեղ]:

Նույնը ռուս. լեզվ. Государство Урарту и сопредельные страны в VIII—VII вв. до н. э. Масштаб 1:5000000.—Атлас Армянской Советской Социалистической Республики. Ер.—М., 1961, с. 102.

Армения в эллинистическую эпоху (III—I вв. до н. э.). Масштаб 1:5000000.—Там же, с. 103.

Армения в I—IV вв. Масштаб 1:5000000.—Там же, с. 104.

Армения на рубеже X—XI вв. Масштаб 1:2500000.—Там же, с. 105.

Армения накануне монгольского завоевания. Масштаб 1:2500000.—Там же, с. 106.

Армения и сопредельные страны на рубеже XII—XIII вв. Масштаб 1:1000000.—Там же, с. 106.

Армения накануне присоединения к России (1785—1825 гг.). Масштаб 1:2500000.—Там же, с. 107.

Армения и сопредельные страны в первой половине XVIII века. Масштаб 1:9000000.—Там же, с. 107.

Армения в период победы Великой Октябрьской социалистической революции и установления Советской власти (1917—1921 гг.). Масштаб 1:2500000.—Там же, с. 108.

Изображение Армении на древних картах.—Там же, с. 110—111. [Совместно с А. К. Гргеаряном и О. М. Оганесяном].

1 9 6 2

Հայաստանը Մենրոպ Մաշտոցի ժամանակ 360—440 թթ.:—Սևակ Գ.
«Մենրոպ Մաշտոց. Հայկական գրերի ու մատենագրության սկզբնավորումը» գրքում: Եր., 1962, 1 ներդիր թ.:

Ենդեր՝— Կորյուն. «Վարդ Մաշտոցի» գրքում: Եր., 1962, 1 ներդիր թ.:
Армения во времена Месропа Маштоца в 360—440 гг.

1 9 6 3

Հայաստանը ըստ «Աշխարհացոյց»-ի (Փորձ VII դարի հայկական քարտեզի վերակազմության ժամանակակից քարտեզագրական հիմքի վրա):
Մաշտոց 1:1250000:—Երևմյան Ս. Ս. «Հայաստանը ըստ «Աշխարհացոյց»-ի գրքում: Եր., 1963, 1 ներդիր թ.:

Армения по «Ашхарауиц»-у. (Опыт реконструкции армянской карты VII века на современной картографической основе).

То же на рус. яз. Масштаб 1:1250000. [Карта издана отдельно, ограниченным тиражом].

1 9 6 6

Մարտի 1966 թ. IX—VII вв. до н. э.—В кн.: История СССР с древнейших времен до наших дней. М., 1966, сер. 1, т. 1, с. 191. Без подписи.

1 9 6 8

Карта мира по «Ашхарауиц»-у (Армянской географии VII века). Реконструкция. [На арм. яз.].—Вестн. обществ. наук/АН АрмССР, 1968, № 5, между с. 48—49. [К статье «Ашхарауиц» (Армянская география VII века)—выдающийся памятник географии и картографии древнего мира].

То же в кн.: Культура раннефеодальной Армении (IV—VII вв.). Ер., 1980, между с. 234—235.

1969

Տանայիս—էրեբունի—Պարսից Սոց մայրուղին (մ. թ. ա ի-ին հաղա-
րամյակ)։—Լրագրեր հաս. գիտ. /ՀՍՍՀ ԳԱ, 1969, № 12, 16—17 էջերի միջև՝
«էրեբունի—Երևանը միջազգային առևտրի մայրուղիների վրա» հոդվածին
կից։

Магистраль Танаис—Эребунн—Персидский залив (I тысячеле-
тие до н. э.).

1970

Հայաստանը և Փոքր Ասիան ըստ Քսենոփոնի «Անաբասիս»-ի։ Մասշ-
տաբ 1:3000000։— Քսենոփոն. «Անաբասիս» գրքում։ Եր., 1970, 240—
241 էջերի միջև։

Армения и Малая Азия по книге Ксенофонта «Анабасис».

Հայկական ամսօրերի անուններին նվիրված սրբազան վայրերը նա-
խաբրիտոնեական Հայաստանում։— Բազալյան Հ. Ս. «Օրացույցի պատմու-
թյուն» գրքում։ Եր., 1970, 104—105 էջերի միջև։

Священные места, посвященные названиям дней армянских
месяцев в дохристианской Армении.

Նույնը՝ Գիտ. և տեխնիկա, 1984, № 1, էջ 32։ [Ս. Տ. Երեմյանի «Օրա-
ցույցի պատմութունից» հոդվածին կից]։

Великая Армения. 2 в. до н. э.—4 в. н. э. Масштаб 1:6500000.—
БСЭ. 3-е изд., 1970, т. 2, с. 212.

Армения в начале XI в. Масштаб 1:7000000.—Там же, с. 222.

1971

Ուրարտուի պետությունը (870—590 թթ. մ. թ. ա.)։ Մասշտաբ
1:1500000։— «Հայ ժողովրդի պատմություն» գրքում։ Եր., 1971, հ. 1, 1
ներդիր թ.։

Государство Урарту (870—590 гг. до н. э.).

Հայաստանը մ. թ. ա. 66—մ. թ. 224 թվականներին։— Նույն տեղում,
1 ներդիր թ.։

Армения в 66 г. до н. э.—224 г. н. э.

Կայսր Վասիլ Բ-ի երթուղին 1000 թ.:— Լրաբեր հաս. գիտ. /2002 ԳԱ, 1973, № 10, 66—67 էջերի միջև [է. Դանիելյանի «Վասիլ Բ-ի 1000 թ. արեւելեան արշավանքի նպատակը և երթուղին» հոդվածին կից]:

Маршрут царя Василия II в 1000 г.

Ադիաբենե. Մասշտաբ 1:5000000:—202, 1974, հ. 1, էջ 73:

Адиабена.

Ալեքսանդր Մակեդոնացու արխարհակալութիւնը: Մասշտաբ 1:1200000:—նույն տեղում, էջ 154:

Держава Александра Македонского.

Աղձնիք: Մասշտաբ 1:2500000:—նույն տեղում, էջ 258:

Алзник.

Աղվանք 387—706 թթ.: Մասշտաբ 1:2500000:—նույն տեղում, էջ 264:

Албания в 387—706 гг.

Այրարատ: Մասշտաբ 1:500000:—նույն տեղում, էջ 353:

Айрат.

Հայաստանը և հարևան երկրները 1828—1840 թթ.: Հայաստանը և հարևան երկրները 1860—1870 թթ.: Մասշտաբ 1:2000000:— «Հայ ժողովրդի պատմութիւն» գրքում: Եր., 1974, հ. 5, 2 ներդիր թ.: [Է. Մ. Ղազարյանի հետ համատեղ]:

Армения и соседние страны в 1828—1840 гг.; Армения и соседние страны в 1860—1870 гг. [Совместно с Г. М. Казаряном].

Արեւմտյան Հայաստանը XIX—XX դդ. սկզբին: Մասշտաբ 1:3500000
Արտաշեսյանների թագավորութիւնը մ. թ. ա. I դ.: Մասշտաբ 1:5500000:—202, 1976, հ. 2, 40—41 էջերի միջև:

Западная Армения в начале XIX—XX вв.; Царство Арташесидов в I в. до н. э.

Արշակունիների թագավորությունը 298—387 թթ.: Մասշտաբ 1:3500000:—
նույն տեղում, 112—113 էջերի միջև:

Царство Аршакидов в 298—387 гг.

Արցախ: Մասշտաբ 1:2500000:— նույն տեղում, էջ 150:
Արцах.

Աքեմենյան պետությունը (ըստ Բագհաստանյի արձանագրության
ժ. թ. ա. 520—519 թթ.): Մասշտաբ 1:20000000:—նույն տեղում, էջ 163:

Государство Ахеменидов (по Бехистунской надписи 520—
519 гг. до н. э.).

Բագրատունիների թագավորությունը IX դ. վերջին և X դ. առաջին կեսին:
Մասշտաբ 1:3500000:—նույն տեղում, 200—201 էջերի միջև:

Царство Багратидов в конце IX в. и в первой половине X в.

Բարձր Հայք: Մասշտաբ 1:2500000:—նույն տեղում, էջ 322:
Высокая Армения.

Հայաստանը և հարևան երկրները 855—953 թթ.: [Մասշտաբ
1:500.000]:—«Հայ ժողովրդի պատմություն» գրքում: Եր., 1976, հ. 3, 1
հերդեր թ.:

Армения и соседние страны в 855—953 гг.

Тарон в древности и в средние века.—В кн.: Айвазян К. В.
«История Тарона» и армянская литература IV—VII веков. Ер.,
1976, I вкл. л.

Византийско-Сасанидская граница в 387—591 г. и в 602—640 г.
Масштаб 1:4000000.—Там же, между с. 114—115.

1977

Գուգարք: Մասշտաբ 1:2500000:— ՆՈՂ, 1977, հ. 3, էջ 241:
Гугарк.

Դիարբեքիի վիլայեթ: Մասշտաբ 1:3500000:— նույն տեղում, էջ 376:
Диарбекирский вилайет.

Զաքարյան Հայաստանը XIII դ. սկզբին (մոնղոլական նվաճումների
նախօրյակին): Մասշտաբ 1:2500000:—նույն տեղում, 680—681 էջերի
միջև:

Армения Захаридов в начале XIII в. (накануне монгольского завоевания).

1 9 7 8

Էրզրումի վիլայեթ և Հարակից երկրամասեր (մինչև 1914 թ.): Մասշտաբ 1:2500000.— ՉՍՀ, 1978, հ. 4, 104—105 էջերի միջև:

Эрзерумский вилайет и смежные области (до 1914 г.).

1 9 7 9

Խարբերդի վիլայեթ (Մամուրեթ-ու-ադիդ): Մասշտաբ 1:2500000.— ՉՍՀ, 1979, հ. 5, էջ 40:

Харбердекий вилайет.

Կարսի թագավորություն (963—1065 թթ.) և Տալթի կյուրապաղատություն (962—1001 թթ.): Մասշտաբ 1:1250000.— Նույն տեղում, 144 և 145 էջերի միջև:

Карсское царство (963—1065 гг.) и Тайкское куропалатство (962—1001 гг.).

Կորճայր: Մասշտաբ 1:1700000.— Նույն տեղում, էջ 659:

Корчайк.

Հայկական պետությունը Տիգրան Մեծի ժամանակաշրջանում (93—66 թթ. մ. թ. ա.): Մասշտաբ 1:2000000.— Եր., Երևանի համալս. հրատ., 1979.— 1 թ.,

Армянское государство в эпоху Тиграна Великого (93—66 гг. н. э.).

Մեծ Հայքի թագավորությունը IV դարում (298—385 թթ.): Մասշտաբ 1:1250000.— Եր., Երևանի պետ. համալս. հրատ., 1979.— 1 թ.,

Царство Великой Армении в IV веке (298—385 гг.).

Государство Урарту и народы Закавказья IX—VI вв. до н. э. Масштаб 1:4500000.— Карты к учебнику «История древнего Востока». М., 1979. Прилож.

Карта Средней Азии по «Ашхарацуйц»-у (VII в.). Реконструкция на птолемеевской картографической основе.— В кн.: Тер-

Мкртчян Л. Х. Армянские источники о Средней Азии V—VII вв. М., 1979. I вкл. л.

1980

Армения в IV—VII вв. (в границах 287—385—591 гг.):—В кн.: Культура раннефеодальной Армении (IV—VII вв.). Ер., 1980, между с. 16—17.

Карта мира по «Ашхарацуйц»-у (Армянской географии VII века).—См. 1968 г.

1981

Մեծ Հայքը ըստ «Աշխարհացոյց»-ի: Մասշտաբ 1:3000000.—ՀՍՀ, 1981, հ. 7, 320—321 էջերի միջև

Великая Армения по «Ашхарацуйц»-у.

Մարզապետական Հայաստանը և հարևան երկրները 387—628 թթ.: Մասշտաբ 1:3500000.— Նույն տեղում, 320—321 էջերի միջև

Марзпанская Армения и сопредельные страны в 387—628 гг.

Մոկր.—ՀՍՀ, 1981, հ. 7, էջ 696:

Мокк.

1982

Հայ ժողովրդի պատմության քարտեզներ: 7—8 դասարանների համար: (1. Ուրարտու. մ. թ. ա. IX—VII դդ.: Մասշտաբ 1:4000000; 2. Հայաստանը մ. թ. ա. II—I դդ.: 3. Հայաստանը I—IV դդ.: Մասշտաբ 1:4000000; 4. Հայաստանը X—XI դդ.: Մասշտաբ 1:4000000; 5. Հայաստանը և հարևան երկրները XII—XIII դդ.: Մասշտաբ 1:4000000; 6. Հայաստանը և հարևան երկրները XVII—XVIII դդ.: Մասշտաբ 1:4000000; 7. Հայաստանը և հարևան երկրները XIX դ.: Մասշտաբ 1:4000000; [Վ. Ա. Պարսամյանի հետ համատեղ]):—«Հայ ժողովրդի պատմություն» գրքում: Դասագիրք 7—8-րդ դաս. համար: Եր., 1982, 1 ներդիր թ.:

Царство Великой Армении в IV веке (298—385 гг.); Армения в 385—536 гг.; Марзпанская Армения в 536—591 гг.; Армения 591—653 гг.; Армения и сопредельные страны в 701—862 гг.).

նույնը ևս. լեզվ. Карты по истории армянского народа. Для 7—8 классов. (1. Урарту. IX—VII вв. Масштаб 1:4000000; 2. Армения II—I вв. до н. э. Масштаб 1:4000000; 3. Армения в I—IV вв. Масштаб 1:4000000; 4. Армения в X—XI вв. Масштаб 1:4000000; 5. Армения и соседние страны в XII—XIII вв. Масштаб 1:4000000; 6. Армения и соседние страны в XVII—XVIII вв. Масштаб 1:4000000; 8. Армения и соседние страны в XIX в. Масштаб 1:4000000 [Совместно с В. А. Парсамяном]). —В кн.: История армянского народа. Учебник для 7—8 кл. Ер., 1983. I вкл. л.

Ուրարտու պետությունը (850—590 թթ. մ. թ. ա.), Մասշտաբ 1:1250000:—Եր.: Երևանի համալմ. հրատ., 1982—1 թ.:
Государство Урарту (850—590 гг. до н. э.).

1 9 8 3

Երկրագունդը ըստ Անանիա Շիրակացու (610—685) «Աշխարհացայց»-ի [Վերակազմ. Ս. Տ. Երեմյանի]: [Գլոբուս]:—Եր., 1983:

Земной шар по «Ашхарацуц»-у Анании Ширакаци (610—685). [Реконстр. С. Т. Еремяна]. [Глобус].

Պարթևական թագավորություն (մ. թ. ա. 248—մ. թ. 227 թ.): Մասշտաբ 1:12000000:—ԵՄԸ, 1983, հ. 9, էջ 198:

Парфянское царство. (248 до н. э.—227 н. э.).

Պարսկահայր նահանգը և նոր Շիրական ղզեշխությունը: Մասշտաբ 1:1600000:—Նույն տեղում, էջ 209:

Провинция Персармения (Парскаайк) и бдешхство Нор Ширакан.

Պոնտոսի թագավորություն: Մասշտաբ 1:10000000:—Նույն տեղում, էջ 378:

Понтийское царство.

«Ասիայի երրորդ քարտեզը» ըստ Պտղոմեոսի (II դար, ալժմյան քարտեզագրական հիմքի վրա): Մասշտաբ 1:3500000:—Նույն տեղում, 416 և 417 էջերի միջև:

«Третья карта Азии» по Птолемию (II век, на современной картографической основе).

Карты по истории армянского народа. Для 7—8 классов.—См. 1982 г.

1 9 8 4

Հայկական ամսօրերի անուններին նվիրված սրբազան վայրերը նախարարությունից Հայաստանում.—Տե՛ս 1970 թ.,

Священные места, посвященные названиям дней армянских месяцев в дохристианской Армении.—См. 1970 г.

[Պատմական քարտեզներ] Մեծ Հայքը ըստ «Աշխարհացոյց»-ի: Մասշտաբ 1:2500 000: Մեծ Հայքի Թագավորութիւնը IV դարում (298—385 թթ.): Մասշտաբ 1:2500000, Հայաստանը 385—536 թթ.: Մասշտաբ 1:3000000: Մարզպանական Հայաստանը 536—591 թթ.: Մասշտաբ 1:3000000, Հայաստանը 591—653 թթ.: Մասշտաբ 1:3000000, Հայաստանը և հարևան երկրները 701—862 թթ.: Մասշտաբ 1:3000000:—«Հայ ժողովրդի պատմութիւն [8 հատորով]» գրքում: Եր., 1984, հ. 2, 6 ներդիր թ.

[Исторические карты] (Великая Армения по «Ашхарапуйц»-у: Царство Великой Армении в IV веке (298—385 гг.) Армения в 385—536 гг.; Марзпанская Армения в 536—591 гг.; Армения в 591—653 гг.; Армения и сопредельные страны в 701—862 гг.).

ՀԵՂԻՆԱԿԱԿԻՑՆԵՐԻ ԱՆՎԱՆԱՑԱՆԿ
ИМЕННОЙ УКАЗАТЕЛЬ СОАВТОРОВ

Առաքելյան Բ. Ն. 1951, 1956, 1968, 1971, 1984

Գրգեարյան Հ. Ղ. 1961*

Դյակոնով Ի. Մ. 1971

Թորոսյան Խ. 1976

Հասրաթյան Մ. Ս. 1951, 1956,

Հարությունյան Շ. Ռ. 1962

Հովհաննիսյան Ա. Ռ. 1956

Հովհաննիսյան Հ. Մ. 1961*

Ղաղարյան Հ. Մ. 1974*

Ղարիրջանյան Գ. Բ. 1962

Մարտիրոսյան Ա. 1962

Մարտիրոսյան Հ. Ա. 1971

Միրալիյան Գ. Գ. 1956

Մուրադյան Պ. Մ. 1968, 1977

Պարսաճյան Վ. Ա. 1962, 1982*

Պիտարովսկի Բ. Բ. 1951, 1956

Պողոսյան Ս. Պ. 1962

Սարգսյան Գ. Խ. 1971

Սարյան Մ. Ս. 1973

Վարդանյան Վ. 1974

Տեր-Ղևոնդյան Ա. 1974

Տիրացյան Գ. Ա. 1971

Агаян Ц. П. 1961, 1970

Аракелян Б. Н. 1951

Аревшатян С. С. 1980

* — Տե՛ս «Քարտեզներ» բաժնում

Арутюнян Ш. Р. 1962
Асратян М. С. 1951
Бердзенишвили Н. А. 1966
Вардумян Д. С. 1962
Гарданов Б. А. 1962
Гарибджанян Г. Б. 1962
Гарибян А. С. 1962
Гргеарян А. К. 1961*
Гулнев А. Н. 1962
Даниелян Э. Л. 1980
Джавахишвили И. А. 1966
Дондуа В. Д. 1953, 1966
Казарян В. 1977
Калантар Л. А. 1958
Карапетян С. К. 1982
Лавров Л. И. 1962
Месхиа Ш. А. 1953, 1966
Мурадян П. М. 1976
Набиев Р. Н. 1966
Нерсесов Г. А. 1962
Новосельцев А. П. 1966
Оганесян О. М. 1961*
Парсамян В. А. 1950, 1962, 1983*
Петрушевский И. П. 1953
Пиотровский Б. Б. 1951
Погосян С. П. 1962
Туманян О. Е. 1950
Фадеев А. В. 1966
Черепнин Л. В. 1966
Читая Г. С. 1962
Эфендиев О. А. 1966
Якубовский А. Ю. 1953

*—См. в разделе «Карты»

ԱՇԽԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱՅԲՐԵՆԱԿԱՆ ՁԱՆԿ
АЛФАВИТНЫЙ УКАЗАТЕЛЬ ТРУДОВ

Հրատ. թիվ
Год изд.

Ա. Գ. Շանիձե (ժննդյան 90-ամյակի առթիվ)	1977
Ազիյան	1974
Ալաններ	1974
Ակադեմիկոս Հ. Հ. Մանանդյան [Մահախոսական]	1953
Ամբիոպոստալար Զաքարիա Երկայնարազուկ	1944
Այլ խմատուն և զորավոր [Հովսեփ Օրբելի]	1977
Այրարատ	1974
Անդրկովկասի ժողովուրդների բարեկամության պատմական ակունքների մոտ	1979
«Աշխարհացոյց»	1974
«Աշխարհացոյցի» սկզբնական բնագրի վերականգնման փորձ.	1972
Առաջարկան.— Գործակալյան Հ. Ն. «Հայկական տառատեսակ- ներ» գրքում	1973
Առևտրական ճանապարհներ Հայաստանում	1974
Արեհեղեհների XXIII միջազգային կոնգրեսը Քեմբրիջում	1955
Արժեքավոր աշխատություններ Գեորգ Գոյանի «Հայ թատրոնի 2000 տարին» գրքի մասին	1953

Գ ր ա խ ո ս ու թ յ ու ն ն եր

Անասյան Հ. Հայկական մատենագիտություն. Հ. 1.	1962
Արզումանյան Ա. Օրբելի եղբայրներ. Գիրք 1. Թալֆուն	1976

Հայ ժողովրդի պատմության քրեստոմատիա Լ. 1.	1982
Մարտիրոսյան Ա. Ա. Պատմութիւն և խրատք Խիկարայ Իմաստնոյ, Գիրք 2.	1972
Դավիթ Անհաղթի կուլտուր-պատմական միջավայրը	1983
Երկարամյա հետազոտութիւնների արգասիքը, [Վ. Միքայելյանի՝ Ղրիմի հայկական գաղթօջախներին նվիրված աշխատու- թիւնները]	1976
Զաքարյաններ	1977
Զաքարյանների իշխանութիւն	1977
Իբերիա	1978
Իվանե	1978
Լիպարիտ զորավարի հաջորդները և Դանիշմանյան տոհմի ծագ- ման խնդիրը	1947
Լիպարիտ զորավարը և նրա նախորդները	1947
Էրեբունի—Երևանը միջազգային առևտրի մայրուղիների վրա	1969
Խ մ բ ա գ Ր ա ծ ա շ Խ ա տ ու Թ յ ու ն ն Ե ր	
Բարայան Լ. Հ. Հայաստանի սոցիալ-տնտեսական և քաղաքա- կան պատմութիւնը VII—XIV դարերում	1964
Բաղալյան Հ. Ս. Օրացույցի պատմութիւն	1970
Գործակալյան Հ. Ն. Հայկական տառատեսակներ	1973
Հակոբյան Բ. Խ. Հայաստանի պատմական աշխարհագրութիւն	
Պր. 1.	1951
Պր. 2.	1952
Պր. 3.	1953
Հայ ժողովրդի պատմութիւնը [8 հատորով], Հ. 1.	1971
Հայ ժողովրդի պատմութիւնը, Ձեռնարկ միջն. դպ. համար	
Մ. 1.	1956, 1959
Մառը և հայագիտութիւն հարցերը	1968
Մնացականյան Ա. Շ. Աղվանից աշխարհի գրականութիւն հար- ցերի շուրջը	1966
Մուրադյան Պ. Մ. Ագաթանգեղոսի հին վրացերեն խմբագրու- թիւնները	1952
Շոթա Ռուսթավելի. Ընձենավոր	1966

Պարտաձյան Վ. Ա., Պողոսյան Ս. Պ., Հարությունյան Շ. Ռ. Հայ ժողովրդի պատմություն: Դասագիրք ութամյա դպ. VIII դասար. համար	1962
Եսարգյան Դ. Խ. Հին Հայաստանի սոցիալ-տնտեսական զար- գացման ուղիների մասին	1962
Տեր-Ղևոնդյան Ա. Արարական ամիրայությունները Բագրատուն- յաց Հայաստանում	1965
«Սաղկացուց իշխանություն»	1960
Կարմիր Բլուրի տարեգիրքը [Բ. Բ. Պիտրովսկի]	1975
Կարսը IX—XI դարերում	1976
Կարսի թագավորություն...	1979
Իմերեթական ու սկյութական ցեղերի արշավանքները և Ուրար- տուի ու Ասորիստանի պայքարը բռնվորների դեմ	1968
Կղարչք	1979
Կորճայք	1979
Հայ ժողովրդի ծագման հարցի առթիվ	1953
Հայ ժողովրդի կազմավորման ընթացքը	1970
Հայ ժողովրդի կազմավորումը	1966
Հայ ժողովրդի պատմություն. Մ. 1.	1951
Հայ ժողովրդի պատմություն. Զեռնարկ միջն. դպ. համար: Մ. 1.	1956
Հայ ժողովրդի պատմություն [8 հատորով]. Հ. 1, [Առաջարան Հ. 2. Առաջարան: Բաժին Ա. Բաժին Բ. (գլուխ 7—9): Բաժին Դ (գլուխ 18, § 1,2)	1984
Հայաստանի բնաշխարհը: Գլ. 7,9,17,28—32]	1971
Հայ ժողովրդի սննդի բնապատմական հիմունքները	1963
Հայ նոր պատմագիտության նահապետը [Աշոտ Հովհաննիսյան]	1972
Հայ քարտեզագրության կոթողը [«Աշխարհացոյց»-ը]	1965
Հայաստանը և վերջին պարթև Արշակունիների պայքարը Հռոմի դեմ	1977
Հայաստանը բառ «Աշխարհացոյց»-ի	1963
Հայաստանի քաղաքական վիճակը Արտավազդ V-ի ժամանակ (252/3—261)	1975
Հայեր	1980

Հայերի ցեղային միությունը Արմեն-Շուպրիա երկրում . . .	1953
Հայկական առաջին պետական կազմավորումները (VII—VI դդ. մ. թ. ա.)	1968
Հայկական լեռնաշխարհը	1972
Հայկական լեռնաշխարհի հնագույն ժողովուրդը	1966
Մանկավարժը, գիտնականը, քաղաքացին [Ե. Միրզախանյան] . . .	1975
Մարզպանական Հայաստան	1981
Մեծ Հայք	1981
Մեծ Հայքի թագավորության բաժանումը Սասանյան Իրանի և Հռոմեական կայսրության միջև (244—253 թթ.)	1976
Մեծ Հայքն ըստ VII դարի «Աշխարհացոյց»-ի	1981
Մեսրոպ Մաշտոց	1962
Մեսրոպ Մաշտոցը և նրա ժամանակը	1962
Մեր նրեանք, Անցյալում	1962
Ն. Մառը և VII դարի հայոց «Աշխարհացոյց»-ը	1968
Նախշ-ի-Ռուստեմի «Քաարա ի Զարդուշտ» հուշարձանի ար- ձանագրության վկայությունները Հայաստանի մասին	1966
Պալմանական հողատիրության առաջացման հարցի շուրջը ֆեո- դալականացող Հայաստանում	1971
Պատմական քարտեզներ (Ներածություն)	1961
Պարսկահայք	1983
Ստրկատիրության յոթահատկությունները հին Հայաստանում . . .	1970
Վաղարշ 2-ի քաղաքական հարաբերությունները Հռոմի և պարթև- ների հետ	1976
Ք ա ռ տ ե զ ն ե Ր*	
Ադիարենհ	1974
Ալեքսանդր Մակեդոնացու աշխարհակալությունը	1974
Աղձնիք	1974
Աղվանքը 387—706 թթ.	1974
Այրարատ	1974
«Ասիայի երրորդ քարտեզը» ըստ Պտղոմեոսի	1983
Ատլաս «Հայ ժողովրդի պատմություն» գրքի մաս 1-ի	1952
Արևմտյան Հայաստանը XIX—XX դդ. սկզբին	1976
Արմեն-Շուպրիա երկիրը XII—XIII դդ. մ. թ. ա.	1958

Արշակունիների թագավորությունը 298—387 թթ.	1976
Արտաշեսյանների թագավորությունը մ. թ. ա. I դ.	1976
Արցախ	1976
Արեւմտյան պետությունը (ըստ Բագճատտանայի արձանագրության մ. թ. ա. 520—519 թթ.)	1976
Բագրատունիների թագավորությունը IX դ. վերջին և X դ. առաջին կեսին	1976
Բարձր Հայք	1973
Գուգարք	1977
Դիարբեքի վիլայեթ	1977
Երկրագոյնը ըստ Անանիա Շիրակացու (610—685) «Աշխարհա- ցոյց»-ի (Դորոու)	1983
Ջարարյան Հայաստանը XIII դ. սկզբին (մոնղոլական նվաճում- ների նախօրյակին)	1977
Էդրուսի վիլայեթ և հարակից երկրամասեր (մինչև 1914 թ.)	1978
Խարբերդի վիլայեթ (Մամուրեթ-ու-ազիզ)	1979
Կայսր Վասիլ Բ-ի երթուղին 1000 թ.	1973
Կարսի թագավորություն (963—1065 թթ.) և Տաթի Կյուրապա- ղատություն (962—1001 թթ.)	1979
Կորճայք	1979
Հայաստանը I—IV դդ.	1961, 1982
Հայաստանը և հարևան երկրները 1828—1840 թթ.	1974
Հայաստանը և հարևան երկրները 1860—1870 թթ.	1974
Հայաստանը և հարևան երկրները 701—862 թթ.	1984
Հայաստանը և հարևան երկրները XII դ. վերջին և XIII դ. սկզբին	1961
Հայաստանը և հարևան երկրները XII—XIII դդ.	1982
Հայաստանը և հարևան երկրները XIX դ.	1982
Հայաստանը և հարևան երկրները XVII—XVIII դդ.	1982
Հայաստանը և հարևան երկրները XVIII դարի առաջին կեսին	1961
Հայաստանը և հարևան երկրները 855—953 թթ.	1976
Հայաստանը և Փոքր Ասիան ըստ Քսենոփոնի «Անաբասիս»-ի	1970

Հայաստանը 395—536 թթ.	1984
Հայաստանը ըստ «Աշխարհացոյց»-ի	1963
Հայաստանը հելլենիստական ժամանակաշրջանում (մ. թ. ա. III—I դդ.)	1961
Հայաստանը 591—653 թթ.	1984
Հայաստանը Հոկտեմբերյան սոցիալիստական մեծ ռեւոլյուցիայի հաղթանակի և Սովետական իշխանության հաստատման ժամանակաշրջանում (1917—1921 թթ.)	1961
Հայաստանը Մեսրոպ Մաշտոցի ժամանակ 360—440 թթ.	1962
Հայաստանը մ. թ. ա. II—I դդ.	1982
Հայաստանը մ. թ. ա. 66—մ. թ. 224 թվականներին	1971
Հայաստանը մոնղոլական նվաճումների նախօրյակին	1961
Հայաստանը Ռուսաստանին միանալու նախօրյակին (1785—1825 թթ.)	1961
Հայաստանը X դարի վերջին և XI դարի սկզբին	1961
Հայաստանը X—XI դդ.	1982
այաստանի հին ճանապարհները Artaxata—Sa tala և Artaxata—Tigranocerta	1931
Հայաստանի պատկերումը հին քարտեզներում	1961
Հայկական ամսօրերի անուններին նվիրված սրբազան վայրերը նախաքրիստոնեական Հայաստանում	1970, 1984
Հայկական պետությունը Տիգրան Մեծի ժամանակաշրջանում (93—66 թթ. մ. թ. ա.)	1979
Մարդպանական Հայաստանը և հարևան երկրները 387—628 թթ.	1981
Մարդպանական Հայաստանը 536—591 թթ.	1984
Մեծ Հայքը ըստ «Աշխարհացոյց»-ի	1981, 1984
Մեծ Հայքի թագավորությունը IV դարում (298—385 թթ.)	1979, 1984
Մոկթ	1981
Պարթևական թագավորություն	1983
Պարսկահայ նահանգը և Նոր Շիրական բղձչևությունը	1983
Պոնտոսի թագավորություն	1983
Ուրարտու. մ. թ. ա. IX—VII դդ.	1982
Ուրարտու պետությունը և հարևան երկրները մ. թ. ա. VIII—VII դդ.	1961

Ռաբրտու պատմությունը (850—590 թթ. ձ. թ. ա.)	1982
Ռաբրտուի պատմությունը (870—590 թթ. ձ. թ. ա.)	1971
Օրացույցի պատմությունը: Երկրագունդը ըստ Անանիա Շիրակացու	1981
Аборигены Армянского нагорья	1981
Агарцинская надпись 1184 г.	1960
Армения	1955
Армения, армянское купечество и развитие торговли между Европой и Азией до XIX в.	1970
Армения в эпоху Давида Анахта (Непобедимого)	1980
Армения в эпоху Давида Непобедимого: (К 1500-летию Давида Непобедимого)	1980
Армяне	1961, 1970
Армяне. (Общие сведения)	1962
Армяне и фригийцы	1981
Армянская Советская Социалистическая Республика 1950, 1961, 1970	
Армянская советская энциклопедия	1977
Ассирийцы	1962
«Ашхарацуйц» (Армянская география VII века)—выдающийся памятник географии и картографии древнего мира	1968
В то время далекое ...[К 1500-летию со дня рождения Давида Анахта]	1980
Введение.—В кн.: Культура раннефеодальной Армении (IV—VII вв.)	1980
Века повествуют о дружбе: (К 1500-летию города Киева)	1982
Великий пример братского содружества	1980
Вместо заключения.—В кн.: Культура раннефеодальной Армении (IV—VII вв.)	1980
Вопросы арменистики в трудах академика И. А. Джавахишвили	1976
Выдающийся ученый. [И. А. Орбели]	1962
Выдающийся ученый и гражданин. [И. А. Джавахишвили]	1976

Выдающийся ученый, этнограф, искусствовед: (С. С. Лиси- циан)	1964
География и картография	1980
Древнеармянский атлас мира «Ашхарацуйц»	1968
Древнеармянский глобус	1984
Европейская Сарматия по Птолемию и «Ашхарацуйц»-у (Армянской географии VII века)	1971
Естественно-исторические основы питания армянского на- рода	1960, 1980, 1983
Заметки к тексту «Хроники Сумбата»	1941
Исторические карты: (Введение)	1961
Исторический очерк	1962
История армянского народа. Ч. I	1951
История СССР с древнейших времен до наших дней, сер. I. Т. 1. (Раздел 2. Введение; Раздел 3, гл. 1, 7, § 1); Т. 2. (Гл. 2, § 1, гл. 14)	1966
История СССР с древнейших времен до образования древне- русского государства. Ч. I (Гл. 3, § 2, 3); Ч. 2 (Гл. 1, 3, 4 (§ 3—5), гл. 5 (§ 3—5); Ч. 3 (Гл. 3); Ч. 4 (Гл. 2)	1939
К вопросу об этногенезе армян	1952, 1953
Карта Урарту	1960, 1962
Карты*	
Армения в X веке. (Границы середины X в.)	1950
Армения в X—XI вв.	1983
Армения в начале XI в.	1970
Армения в I—IV вв.	1961, 1983
Армения в период победы Великой Октябрьской социали- стической революции и установления Советской власти (1917—1921 гг.)	1961
Армения в IV—VII вв. (в границах 287—385—591 гг.)	1980
Армения в эллинистическую эпоху (III—I вв. до н. э.)	1961
Армения II—I вв. до н. э.	1983

* См. в хронологии раздела «Карты» с.

Армения и сопредельные страны в первой половине XVIII века	1961
Армения и сопредельные страны на рубеже XII—XIII вв.	1961
Армения и соседние страны в XII—XIII вв.	1983
Армения и соседние страны в XIX в.	1983
Армения и соседние страны в XVII—XVIII вв.	1983
Армения на рубеже X—XI вв.	1961
Армения накануне монгольского завоевания	1961
Армения накануне присоединения к России (1785—1825 гг.)	1961
Армения по «Ашхарацуйц»-у	1963
Армения с I в. до н. э. по IV в. н. э.	1952
Армянское царство Васпуракана X века	1952
Атлас к кн.: «История армянского народа. Ч. I.»	1952
Великая Армения. 2 в. до н. э.—4 в. н. э.	1970
Византийско-Сасанидская граница в 387—591 г. и в 602—640 г.	1976
Государства Закавказья в конце XII—начале XIII века	1953
Государства Закавказья в середине X в.	1948, 1951
Государства Закавказья с I в. до н. э. по VII в. н. э.	1948, 1951
Государство Урарту и народы Закавказья IX—VI вв. до н. э.	1979
Государство Урарту и сопредельные страны в VIII—VII вв. до н. э.	1961
Закавказье в XVI—XVII вв.	1948, 1951
Закавказье и Средняя Азия в VII—IX вв.	1948, 1951
Закавказье с конца XI до начала XIII в.	1948, 1951
Изображение Армении на древних картах	1961
Карта мира по «Ашхарацуйц»-у	1968, 1980
Карта Средней Азии по «Ашхарацуйц»-у (VII в.)	1979
Киликийское армянское государство в XII—XIII вв.	1952
Тарон в древности и в средние века	1976
Торговые пути Закавказья в конце IV века по Tabula Peutingeriana и Анониму Равеннскому	1939
Урарту в IX—VII вв. до н. э.	1966

Урарту IX—VII вв.	1983
Эллинистический мир в I в. до н. э.	1952
Моисей Каланкатуйский о посольстве албанского князя Вараз-Трдата к хазарскому хакану Алп-Илитверу	1939
Навеки с Россией: (К 200-летию заключения Георгиевского трактата)	1983
Народное жилище	1980
Народно-освободительная война армян против персов в 450— 451 гг.	1951
Низами—певец братства народов	1953
О некоторых историко-географических параллелях в «Повес- ти временных лет» и «Истории Тарона» Иоанна Мами- коняна	1965
О рабстве и рабовладении в древней Армении	1950
Общность судеб и культурно-политическое содружество на- родов Закавказья в IX—XIII вв.	1979
Опыт периодизации истории Армении эпохи феодализма	1951
Основные проблемы периодизации истории народов Закав- казья	1957
Основные черты общественного строя Армении в эллинисти- ческую эпоху	1948
От редактора.—В кн.: Лисициан С. Старинные пляски и театральные представления армянского народа. Т. 2.	1972
От редакторов.—В кн.: Лисициан С. Старинные пляски и театральные представления армянского народа. Т. 1	1958
Очередные задачи арменоведения	1957
Очерки истории СССР. III—IX вв. [Гл. 2, §§ 1—7, 11—13; гл. 5, §§ 1—3, 7]	1958
Очерки истории СССР. IX—XV вв. Ч. 1. [Гл. 4, §§ 2—4]; Ч. 2. [Гл. 6, §§ 2—3, 5]	1953
Памяти Я. А. Манандяна	1952
Печатной книге—450 лет	1967
Предисловие.—В кн.: Орбели И. А. Избранные труды	1963

Присоединение северо-западных областей Армении к Византии в XI веке	1971
Проблема падения рабовладельческого общества и зарождения феодальных отношений в древней Армении	1954
Проблема этногенеза армян в свете учения И. В. Сталина о языке	1951
Происхождение некоторых орудий пашенного земледелия в древней Армении	1964
Развитие городов и городской жизни в древней Армении	1953
Расселение горских народов Кавказа по Птолемею и «Армянской географии VII в.»	1970
Редактирование	
Айвазян К. В. «История Тарона» и армянская литература IV—VII веков	1976
Бабаян Л. О. К вопросу о закрепощении крестьян в Армении домонгольского периода	1961
Дьяконов И. М. Предыстория армянского народа. История Армянского нагорья с 1500 по 500 г. до н. э. Хурриты, лувийцы, протоармяне	1968
История Армении Фавстоса Бузанда	1953
Каждан А. П. Армяне в составе господствующего класса Византийской империи в XI—XII вв.	1975
Культура раннефеодальной Армении (IV—VII вв.)	1980
Лисициан С. Старинные пляски и театральные представления армянского народа: В 2-х т.	
Т. 1	1958
Т. 2	1972
Микаелян Г. Г. История Киликийского армянского государства	1952
Мкртумян Г. Г. Грузинское феодальное княжество Кахети в VIII—XI вв. и его взаимоотношения с Арменией	1983
Мнацаканян А. Ш. О литературе Кавказской Албании	1969
Мурадян П. М. Армяно-грузинские литературные взаимоотношения в XVIII веке	1966

Народы Кавказа. Т. 2	1962
Парсамян В. А., Погосян С. П., Арутюнян Ш. Р. История армянского народа: Учебник для VIII класса	1962
Тер-Мкртчян Л. Х. Армянские источники о Средней Азии V—VII вв.	1979
Рецензии	
Армянская советская энциклопедия. Т. 6—7	1982
Гоян Г. 2000 лет армянского театра. Т. 1—2	1954
Σαπφωδερν ϋ Πτολεμεя в связи с историей скифского царства прикаспийского побережья	1966
Страна «Махелония» надписи Кааба-и-Зардушт	1967
Сюния и оборона Сасанидами кавказских проходов	1941
Торговые пути Закавказья в эпоху Сасанидов. По Tabula Peutingeriana	1939
Эллинизм и христианство в Армении	1980
Юрий Боголюбский в армянских и грузинских источниках	1946
Armenia in the epoch of David the Invincible	1980
La carte d'Ourartou	1960
The problem of the decline of slavery society and of the rise of feudal relations in ancient Armenia	1954
Ptolemy's „Third map of Asia“ and the „Ashcharacoys“	1967
La reconstitution des cartes de l'atlas armenien Ašxarha- coyc	1980

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Հայկական ՍՍՀ ԳԱ ակադեմիկոս Ս. Տ. Երեմյանի կյանքի և գործունեության հիմնական տարեթվերը	5
Կյանքի, գիտական, մանկավարժական, գիտակազմակերպական և հասարակական գործունեության համառոտ տկնարկ	13
Գրականություն Ս. Տ. Երեմյանի կյանքի և աշխատությունների մասին	43
Աշխատությունների ժամանակադրական ցանկ	46
Քարտեղներ	71
Հեղինակակիցների անվանացանկ	83
Աշխատությունների այբբենական ցանկ	85

СОДЕРЖАНИЕ

Основные даты жизни и деятельности академика АН Армянской ССР С. Т. Еремяна	9
Краткий очерк жизни, научной, педагогической, научно-организационной и общественной деятельности	28
Литература о жизни и трудах С. Т. Еремяна	43
Хронологический указатель трудов	46
Карты	71
Именной указатель соавторов	83
Алфавитный указатель трудов	85

ՍՈՒՐԵՆ ՏԻԳՐԱՆԻ ԵՐԵՄՅԱՆ

Հրատ. խմբագիր Ս. Ե. Գուլանարյան

Գեղ. խմբագիր Հ. Ն. Դորժակալյան

Տեխ. խմբագիր Լ. Կ. Հարությունյան

Սրբագրիչներ՝ Գ. Ս. Ստեփանյան, Վ. Բ. Սիմոնյան

Հանձնված է շտրվածքի 9. 02. 1984 թ.: Ստորագրված է տպագրության
12. 07. 1984 թ.: ՎՋ 06062, Զտիւր 70X108¹/₃₂, թուղթ № 1: Տառատեսակ
«դրքի սովորական», բարձր տպագրություն: Պայմ. 4,2 մամ., տպագր. 6,0 +
1 ներդ. մամուլ: Հրատ.-հաշվարկ. 3,5 մամուլ: Տպարանակ 1000 հր. № 6173,
Պատվեր № 104: Գինը 55 կոպ.

ՀՍՍՀ ԴԱ Հրատարակչություն, 375019, Երևան, Մարշալ Բաղրամյանի
պող. 24 գ.

Издательство АН АрмССР, 375019, Ереван,
пр. Маршала Баграмяна

ՀՍՍՀ ԴԱ Հրատարակչության տպարան, 375019, Երևան, Մարշալ Բաղրամ-
յանի պող., 24:

пр. Маршала Баграмяна, 24 г.

Типография Издательства АН АрмССР, 375019, Ереван,

